

43 · DKP og venskabsforeningerne

DKP's virksomhed

Danmarks Kommunistiske Parti indtog i Danmark en særlig rolle under den kolde krig som det eneste parti, der eksplicit identificerede sig med Sovjetunionen og samtidig konsekvent tog afstand fra Danmarks medlemskab af NATO. Partiet var ikke blot direkte modstandere af den vestlige alliance, men fungerede som fortalere for østblokkens udkast til alternative sikkerhedsordninger. DKP's solidaritet med Sovjetunionen rakte videre end støtte til landets udenrigspolitik. Partiet havde siden sin oprettelse i 1919 arbejdet for indførelse af et kommunistisk samfund i Danmark med Sovjetunionen som model. I forhold til Folketingets større partier, som i fællesskab gik ind for den parlamentariske, demokratiske og markedsøkonomiske model, skilte DKP sig således ud i kraft af sin støtte til den marxistisk-leninistiske ideologi i den verdenskommunistiske bevægelse og dermed til de statsbærende partier i østblokken.

Med til DKP's særegenhed hørte kravet om partidisciplin. Enten måtte man tilslutte sig partiets og dermed den verdenskommunistiske generallinje, eller også kunne man holde sig væk. Den kommunistiske ideologi byggede på en vedtaget „videnskabelig“ historisk vision, marxismen-leninismen. På denne baggrund fastsattes fra centralt hold den korrekte strategiske og midlertidige taktiske linje. DKP levede ligesom andre kommunistpartier ikke plads til efterprøvende diskussioner af grundlinjen.¹

DKP var således et parti, der på grund af partilinje og partidisciplin befandt sig i en markant og ensom position i dansk politik. En støt medlemstilbagegang for partiet fra 1947, som ved valget i 1960 sendte partiet ud af Folketinget, blev i DKP's ledelse forklaret ud fra et pres fra både „højre- og venstreopportuniste“ samt en udvanding af kommunismen som følge af forsøget på at danne en enhedsfront med den socialdemokratiske fagbevægelse. Den kur, ledelsen foreslog, var en „højnelse af partiets ideologiske niveau“ både i det daglige partiarbejde med pressen, med kampagner og i den teoretiske og praktiske indsigt. DKP skulle blive dygtigere til at skille sig ud på venstrefløjen som partiet med „kamperfaring“ og med „forståelse for den virkeliggjorte socialisme i Sovjetunionen“.²

Denne selvevaluering fra 1970 udtrykker samtidig partiets permanente dilemma. På den ene side var partiledelsen klar over, at partiets styrke som

¹ Udtalelse fra Den Danske Gruppe, Årsholdet 79-80, Moskva, ABA, DKP's arkiv, Kasse 462: Længerevarende skoling 1961-1981. Materiale om DKP's eksklusionssager findes i „Materialet fra kontrolkommissionen“, ABA, kasse 204-210.

² Ib Nørlunds indlæg på CK-kursus, august 1970, (103/17/59), ABA, DKP's arkiv, kasse 465: CK-kurser og seminarer.

„samfundsforandrende kraft“ på den danske venstrefløj var funderet i en „seriøs“ revolutionær linje til forskel fra socialdemokraternes „falske“ sociale bevidsthed og den yderligtgående venstrefløjs „sektisme“,³ samt på et tilbud om et „realistisk“ dansk alternativ til NATO-medlemskabet baseret på garantier fra Sovjetunionen. Erfaringen og realismen var ifølge partiet selv forklaringen på partiets stigende tiltrækningskraft gennem 1970'erne.⁴

På den anden side var partiets kompromisløse prosovjetiske linje sjældent – som eksempelvis i forbindelse med Sovjetunionens styrkede image 1945 som sejrherre over Nazityskland – til kommunisternes fordel. For det meste gav DKP's fuldstændig loyale accept af Sovjetunionens og de øvrige socialistiske landes forklaringer på internationale begivenheder – forklaringer der ofte adskilte sig radikalt fra det øvrige politiske landskab – bagslag, der skabte problemer for DKP både over for offentligheden og til tider over for dets egne medlemmer. Blandt de klareste eksempler på negativ afsmitning af østlandenes politik på DKP's popularitet og sammenhængskraft er den sovjetiske invasion i Ungarn 1956, Berlin-murens opførelse 1961, nedkæmpelsen af foråret i Prag 1968, invasionen i Afghanistan 1979 og undertrykkelsen af Solidaritetsbevægelsen i Polen 1981.

Dette kapitel undersøger DKP som politisk kraft i Danmark, dets kadreskoling og dets forbindelser til østblokkens kommunistpartier. Partiets ledelse var selv klar over, at navnlig det sidste forhold satte spørgsmålstegn ved DKP's legitimitet som parlamentarisk, demokratisk parti, hvilket var med til at forklare partiets trængte situation i Danmark.

Fraktionsarbejde og kadreskoling

Efter 2. verdenskrig nyorganiserede DKP sine medlemmer i en struktur, som Ib Nørlund kaldte „intellektuelgrupper“ (arkitekter, lærere, bibliotekarer, forfattere mv.), ligesom partiet med henblik på gennemførelsen af fredskampen i begyndelsen af 1950'erne etablerede arbejdspladsafdelinger gennem den kommunistisk styrede del af fagbevægelsen. Hensigten gennem de følgende årtier var, at de enkelte såkaldte „fraktioner“ og „karteller“ tilrettelagde moderpartiets kampagner for hver deres faglige kredse.⁵ Det var således DKP's lærerfraktion, som i 1970'erne udviklede pjecer og klassesæt om EF-modstanden til brug for folkeskolens og andre institutioners undervisning. Og samme

³ Sst.

⁴ Orientering om „en generallinje i vor agitation og propaganda“, udateret, formentlig fra 1970, ABA, DKP's arkiv, Kasse 486: Agitationsudvalget; militærpolitisk udvalg; mediepolitisk udvalg; udvalgssammensætninger; „Problemer vedr. antisovjetiske og antikommunistiske kampagner. Antisovjetismen som hovedform for antikommunismen i Danmark, CK-seminar 11.-18./6. 1978, ABA, DKP's arkiv, Kasse 465: CK-kurser og seminarer.

⁵ „Rapport fra CK-kursus“, august 1970, ABA, DKP's arkiv, kasse 465: CK-kurser og seminarer; DKP, sekretariatsmøder 4. januar 1985 samt 5. august 1986, ABA, DKP's arkiv, kasse 135: Sekretariatsprotokol april 1980 – april 1987.

faggruppe stod bag både fredsgruppen „Lærere for Fred“ og udarbejdelse af freds-pædagogisk undervisningsmateriale i 1980'erne.⁶

Med den kolde krigs udvikling øgedes interessen hos kommunisterne for at forbedre kampagne- og kampeven gennem skoling af organisationslederne. I 1949 havde den sovjetiske ambassade meddelt, at DKP for at forbedre propagandaens gennemslagskraft burde udvikle kadreskolingen af DKP'ere i et „svagt“ Danmark, hvor „kun 25 % af DKP's medlemmer har fået „politisk skoling“, og hvor det derfor „lykkes for borgerskabet og Socialdemokratiet med deres enorme propagandaapparat at „bedøve“ arbejderne.“⁷

DKP's top arbejdede selv til stadighed på, at de lokale ledere i fraktionerne, i distrikter og i de kommunistisk styrede fagforeninger skulle blive i stand til på ensartet og effektiv vis at gennemføre centralkomiteens fastsatte „general-linje“. Dette, fremhævede ledelsen, forudsatte en grundig og vedvarende skoling af kadre.⁸ Kadreskolingen havde også som mål, at kommende ledere fik den teoretiske marxisme-leninisme grundigt indarbejdet. DKP's ledelse prioriterede den teoretiske skoling højt med kurser i filosofi, politisk økonomi og Sovjetunionens kommunistiske partis historie.⁹

Skolingen af aktive og ambitiøse DKP- og DKU-medlemmer – og i det hele taget traditionen for arbejde i det skjulte – går helt tilbage til DKP's grundlæggelse i 1919 og partiets forbindelser til Komintern. En systematisk skoling af brede grupper af danske kommunister satte ind fra 1954, da DKP nedsatte et skolingsudvalg til at fastlægge grundskolingsprogrammet og udpege elever og skolingsledere blandt kammeraterne. Det skete på baggrund af detaljerede skudsmål. Udvalget tog sig også af ledernes efterfølgende evaluering af de enkelte elever med henblik på deres anvendelse i den hjemlige kamp.¹⁰ Indtil 1956, hvor SUKP's CK besluttede at udvide partiskolen i Moskva med et særligt fakultet til skoling af partiarbejdere fra udlandet, afholdt DKP kadrekurserne i Danmark.

⁶ „Hvordan skal vi som parti føre kampen mod EF?“, Partikurset i Polen, 1. juli 1974, ABA, DKP's arkiv, kasse 457: Freds- og solidaritetskurser i udlandet 1974-1983 (Anker Schjerning); DKP, sekretariatsmøde 8. oktober 1984, ABA, DKP's arkiv, kasse 135: Sekretariatsprotokol april 1980-april 1987.

⁷ Konklusion på Spravka af A. Kaplin, 24. oktober 1949. Videresendt af P. Orlov, fungerende chef for MID's 5. afdeling til SUKP's CK, 9. januar 1950, RGASPI f. 17, op. 137, d. 388, l. 15.

⁸ Orientering om „en generallinje i vor agitation og propaganda“, udateret, formentlig fra 1970, ABA, DKP's arkiv, Kasse 486: Agitationsudvalget; militærpolitisk udvalg; mediepolitisk udvalg; udvalgssammensætninger.

⁹ Cirkulære af 28. oktober 1963, 17. oktober 1977 og 8. december 1978, DKP's arkiv, ABA, Kasse 145 og 146, CK. Sekretariatet. Cirkulærer 1963-1969; 1970-1979.

¹⁰ „Anbefalinger til Skolingsudvalget“, brev af 10. marts 1961, ABA, DKP's arkiv, Kasse 462: Længerevarende skoling 1961-1981; „Begrundelse vedrørende kursusledere“, udateret orientering samt „Vedrørende års- og tolkekursus“, 8. februar 1978, ABA, DKP's arkiv, Kasse 451: Sommerkurser 1975-1979; „Kort rapport om opholdets hidtidige forløb“, Moskva 6. november 1977, ABA, DKP's arkiv, Kasse 462: Længerevarende skoling 1961-1981.

¹¹ Cirkulære af 28. oktober 1963, ABA, DKP's arkiv, Kasse 145: DKP, CK. Sekretariatet. Cirkulærer 1963-1969.

Grundskolingen i Danmark strakte sig i de første årtier af den kolde krig over to år og foregik i studiekredse med afsluttende prøver. DKP gennemførte i København og i større provinsbyer aftenskoler. For studielederne afholdt DKP weekendkurser, mens de ledende DKU'ere forberedte et kontrolleret selvstudium.¹¹ Fra 1963 gennemførte skolingsudvalget også en videregående toårig kadreskole for ledende DKU'ere,¹² og fra 1977 indførte DKP en styrkelse og en ensretning af kadreskolingen ved at etablere et oplysningsforbund under fritidsloven.¹³ De fleste kurser i Danmark foregik i Land og Folks Hus, på Testrup og Tidens Højskole.¹⁴

Fra 1957 modtog DDR og Sovjetunionen danske kommunister på sommer-, måneds- og årskurser, en praksis, der varede ved indtil den kolde krigs afslutning. Ifølge PET's oplysninger var eksempelvis 23 DKP'ere på skolingsophold i Sovjetunionen eller DDR i perioder på op til et år og mere i perioden november 1959 til 1960.¹⁵ DKP's arkiv i ABA viser for perioden 1957-1963, at mellem 10-15 unge, ugifte i alderen 20-30 år, hvert år blev sendt på 15 måneders ophold på Leninskolen i Moskva. Dertil kom et højt antal danske deltagere ved 9-måneders ophold og ved sommerkurser i DDR. Skolingsvirksomheden fik et stadig større omfang gennem årene, dog med et fald i elevtal i perioden 1965-1969. Fra 1966 og frem afholdt også de øvrige østeuropæiske lande kurser for vesteuropæiske kommunister på månedlige kurser, hvor typisk 40 danskere deltog.¹⁶

Årskurserne i DDR og Moskva krævede stor forberedelse. For opholdet på Moskva-skolen koordinerede DKP dels med APN-kontoret i Danmark, hvis tolke DKP var afhængig af for de danske elever, dels med den sovjetiske ambassade, dels direkte med SUKP's CK.¹⁷ På de kortere kurser i DDR var det oftest DKP's egen ledelse, der fungerede som undervisere for de danske hold, og som efterfølgende i Danmark organiserede seminarer for større grupper på baggrund af undervisningen i SED's program.¹⁸

Indholdet på kurserne varierede efter udviklingen inden for den internationale kommunistiske bevægelse og efter forventninger og ønsker fra deltagerne. Faste programpunkter, anbefalet af Ib Nørnlund, på kurserne var gennem hele perioden SUKP's historie samt de førnævnte filosofisk-teoretiske

¹² Cirkulære af 22. oktober 1963, ABA, DKP's arkiv, Kasse 145: DKP, CK. Sekretariatet. Cirkulærer 1963-1969.

¹³ Cirkulære af 8. juni 1977, ABA, DKP's arkiv, Kasse 146: DKP, CK. Sekretariatet. Cirkulærer 1970-1979.

¹⁴ Cirkulære af 10. januar 1978, ABA, DKP's arkiv, Kasse 146: DKP, CK. Sekretariatet. Cirkulærer 1970-1979.

¹⁵ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 263.

¹⁶ Cirkulære af 21. februar 1968 og af 8. december 1978, ABA, DKP's arkiv, Kasse 145 og 146: DKP, CK. Sekretariatet. Cirkulærer 1970-1979; Oversigt over DKP's skolingstilbud i det socialistiske udland, udateret, ABA, DKP's arkiv, Kasse 451: Sommerkurser 1978.

¹⁷ Brev fra Ib Nørnlund til Victor Kudrjasov, APN, København, 3. maj 1976, Brev fra Jørn Christensen til SUKP's CK, 18. marts 1977, Brev fra Jørn Christensen til SUKP's Partikomité, Kiev, 31. august 1979, ABA, DKP's arkiv, Kasse 397: SUKP Sovjet.

¹⁸ Brev af 4. august 1969, Erfaringsmateriale fra sommerkursus i D.D.R. Lütten Klein 17.-30. juli 1971, alment-pol-kursus DDR juli 1969, ABA, DKP's arkiv, Kasse 448: Sommerkurser 1963-1971.

kurser. I DKP's arkiv findes adskillige rundsendelser til distrikterne med forslag til litterære forberedelser og opfordringer til, at danske kommunister med god faglig ballast ville være i stand til at gå dybere ned og dermed opnå bedre gennemslagkraft i den daglige kamp efter endt kursus.¹⁹

- Et eksempel på DKP's kursusudbud til medlemmer i 1978 var
- „*Alment politisk kursus – DDR og Testrup højskole*“ med formålet „at give en dybere indsigt i partiets idégrundlag, rolle og strategi“
  - „*Videregående politisk økonomi – DDR*“ med formålet „at studere den politiske økonomi med hovedvægten på den statsmonopolistiske kapitalismes metoder og fremtrædelsesformer“
  - „*Udenrigsøkonomi og EF – DDR*, der henvendte sig til „aktivister i Folkebevægelsen mod EF, men også til andre partikammerater, der ønsker at skole sig til de kommende diskussioner om EF“
  - „*Organisation og agitation – DDR* med formålet „at give deltagerne en forståelse af agitationens politiske betydning og nødvendighed“ og gennemgå forskellige agitationsmidlers funktioner og muligheder“
  - „*Mål og midler i skolingsarbejdet – DDR*“, der henvendte sig til „nuværende og kommende studiekreds- og distriktledere“
  - „*Fagligt kursus – Tjekkosllovakiet*“, der omhandlede „udviklingen i aktionsenheden i fagbevægelsen“
  - „*International politik – Bulgarien*“ der så på den „internationale kamp mellem de to verdenssystemer, kampen for freden og beslægtede emner“
  - „*Videregående kursus i marxismen-leninismen – Sovjetunionen*“, der „henvender sig særligt til ledende kammerater og andre kadre som har gennemført en grundlæggende skoling i partiet, og som har praktisk erfaring fra tillidshverv i parti, fagforening eller andre organisationer“
  - „*Kursus i dialektisk materialisme – Polen*“, der gennemgik „filosofien som redskab til at begribe og beherske de love, der gælder for samfundets udvikling“²⁰

De 12-15 måneder lange kurser i Moskva gav mulighed for mere varierede aktiviteter: både faglige, kulturelle, og sociale aktiviteter såsom fremstilling af plancheudstillinger, virksomheds- og institutionsbesøg, kontaktarbejde i andre nationale grupper, internationale møder med broderpartierne, komso-
molmøder samt træning i radio- og tv-journalistik.²¹

¹⁹ Et eksempel er „Oversigt med information om det forestående årsophold i Sovjetunionen“. Litteraturliste, skemaoplysninger, praktiske oplysninger, tips til lektielæsning mm., august 1972, ABA, DKP's arkiv, Kasse 462: Længerevarende skoling 1961-1981, 1972/73.

²⁰ Oversigt fra 1978 om DKP's kursusudbud, ABA, DKP's arkiv, Kasse 451: Sommerkurser 1975-1979.

²¹ „Beretning for perioden oktober-november 1974 i Moskva“, 1. december 1974, Rapport fra parti-gruppe, årskursus 1973/74, rapport af 20. november 1976, samt „Årsrapport 1977/78“, 22. juli 1978, ABA, DKP's arkiv, Kasse 462: Længerevarende skoling 1961-1981.

De danske elever og unge ledere var generelt optaget af indlæring i agitation, på grund af fagets praktiske anvendelse. Det fremgår af evalueringsrapporter fra skolerne i Sovjetunionen og DDR, f.eks. hvor danskere ønsker oversættelse af sovjetiske bøger om emnet til dansk.²²

DKU stod fra 1963 for børnerejser.²³ Muligheden for lejrophold på 3-4 uger i sommerferien i de socialistiske lande opstod i 1963. Børnene skulle være mellem 12 og 13 år gamle, og prisen for rejsen var 175 kroner i 1963. DKU havde som opgave at finde egnede børn samt at stille med ledere til disse lejrophold, som DKU's sekretariat beskrev som „ikke en ferierejse, men en rejse, hvor *børnene* skal lære noget om socialisme og det land, de opholder sig i.“²⁴ Typisk var pionererne børn af DKP'ere, der i forvejen var på kadreskoling. Børnene opholdt sig mellem to og tre uger for sig selv i lejre.²⁵

Omfanget af skolingens havde PET's interesse, eftersom man heri så en mulig indikation af, i hvilken udstrækning kommunisterne i det socialistiske udland forberedte undergravende virksomhed i Danmark. Elevtallet var derfor fast punkt i PET's rapporter om DKP's virksomhed til danske myndigheder og til NATO.

Af PET's og DKP's eget arkiv fremgår det, at interessen for skolingens blandt unge kommunister var svingende. I perioden 1957-1964 meldte mellem 10 og 15 unge kommunister sig årligt til 15-månederskurset på partiskolen i Moskva. Fra 1959 modtog også det østtyske kommunistparti mellem tre og syv danskere på årskurser på SED's skoler. I perioden 1965-1969 var der et fald i elevtallet til de længerevarende kurser. Kun to-tre danske kommunister var på årskurset i Moskva, og i 1968 havde DKU ikke fundet deltagere til det sovjetiske årskursus.²⁶ Sommerkurserne i DDR tiltrak dog fortsat hundredvis af danskere gennem 1960'erne. Først i begyndelsen af 1970'erne lykkedes det DKP's ledelse i koordination med den sovjetiske ambassade og SUKP's CK at øge antallet af danske elever til årskurserne.²⁷ Herefter skete en stadig udvidelse af kursusvirksomheden for danskere i østblokken.²⁸ Udsvingene i elevtal hang antageligt sammen med den stilling, den verdenskommunistiske be-

²² „Kursuskritik, organisation og propaganda, DDR 1978“, ABA, DKP's arkiv, Kasse 451: Sommerkurser 1975-1979; Årsrapport 1976/77, 11. juli 1977, Kasse 462: Længerevarende skoling 1961-1981.

²³ Eksempelvis DKP, sekretariatsmøder 26. april 1985, ABA, Kasse 135: Sekretariatsprotokol april 1980 – april 1987.

²⁴ Cirkulære af 1. januar 1963, ABA, Kasse 145: DKP, CK. Sekretariatet. Cirkulærer 1963-1969.

²⁵ Orientering om partikurset i Lütten-klein 14.-28. juli, juni 1974, ABA, DKP's arkiv, kasse 449: Sommerkurser 1972-1973.

²⁶ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 161.

²⁷ „Rapport om 3 ugers sommerkursus på partiskolen, Moskva 1972“, Kasse 449: Sommerkurser 1972-1973.

²⁸ Brev fra Jørn Christensen til SUKP's CK, 18. marts 1977, ABA, DKP's arkiv, Kasse 397: SUKP Sovjet; Cirkulære af 17. oktober 1977, ABA, DKP's arkiv, Kasse 146: DKP, CK. Sekretariatet. Cirkulærer 1970-1979; Udkast til protokol for samarbejde mellem SUKP og DKP i 1988, ABA, DKP's arkiv, kasse 397: SUKP Sovjet.

vægelse befandt sig i, og som bestemte tiltrækningskraften for de unge kadrer til østblokkens udgave af kommunismen. Både SUKP og DKP betegnede perioden 1963-1968 som bunden, mens første halvdel af 1970'erne stod som en opsvingsperiode.²⁹

Skolingens betydning for danske kommunisters kampeevne i Danmark var forholdsvis stor. Alene på baggrund af det relativt store antal danske elever, der fulgte kurserne, må det sluttes, at skolingens udgjorde et betydeligt fundament for DKP. Skal man måle efter afrapporteringerne fra elever, er der en del eksempler på konsekvent og kritikløs ros af kurserne. Disse rapporter har karakter af ritualiserede takkeskrivelser. Men ganske mange af danskernes rapporter peger på stivhed i navnlig den sovjetiske undervisnings tilrettelæggelse og på uigennemtænkte studieforløb. De kritiske røster ønskede generelt et større fagligt udbytte, og angiver forslag til forbedringer.³⁰ Denne gruppe efterlader et indtryk af et antal ambitiøse og disciplinerede danske kommunister, som vel har kunnet yde et stort arbejde for partiet. De skolede kadrer kom med deres organisationsevne gennem 1970'erne og 1980'erne til at spille en rolle i det danske kulturliv, i biblioteksverdenen, i medierne og ikke mindst i ungdomspolitiske kredse. I denne periode opnåede DKU på baggrund af stigende medlemstal at blive en dominerende politisk strømning i ungdomspolitiske foreninger. DKU satte ikke mindst sit præg på skolepolitikken, som i 1970'erne blev et politisk kampfelt. Landsorganisationen for Elever (LOE) havde i perioden 1975-1984 en DKU-domineret ledelse.³¹

Fra borgerligt hold fremkom i perioden organiseret modstand mod det, nogle kredse så som indoktrinering af skole-, medie- og kulturlivet, som hele venstrefløjten – ikke kun de organisationsskolede kommunister – stod bag. Erhard Jacobsen oprettede i 1972 Aktiv Lytterkomité, som i 1976 blev til foreningen Aktive Lyttere og Seere. Det var partierne CD, Fremskridtspartiet og de Konservative, der var foreningens kerne, og som alle var repræsenteret i

²⁹ V. Sagladin citeret i „Rapport fra CK-kursus, august 1970 samt Ib Nørhlunds foredrag ved samme kursus“, ABA, DKP's arkiv, Kasse 465: CK-kurser og seminarer; diskussionsoplæg af 2. september 1979, ABA, DKP's arkiv, kasse 465: CK-kurser og seminarer.

³⁰ Rapport til DKP's skolingsudvalg udarbejdet af den danske gruppe i Moskva, 16. november 1973; rapport til studieafdelingen udarbejdet af den danske gruppe i Moskva, 18. februar 1974; brev til studieafdelingen på Den internationale Leninskole, 14. april 1974, ABA, DKP (921), kasse 462, 1973/74; beretning for perioden oktober-november 1974, rapport udarbejdet af den danske partigruppe i Moskva, 1. december 1974, ABA, DKP (921), kasse 462, rapport fra partigruppe. årskursus, Moskva 1973/74; „Årsrapport 1976/77“, til Institut for Samfundsvidenskaber under SUKP's centralkomité, studieafdeling og rektorat samt DKP's skolingsudvalg, udarbejdet af den danske gruppe 1976/77, 11. juli 1977, ABA, DKP (921), kasse 462, 1976/77; „Årsrapport 1977/78“, til Institut for Samfundsvidenskaber under SUKP's CK, Rektorat og Studieafdeling og DKP's skolingsudvalg, udarbejdet af den danske 1-årsgruppe 77/78, 22. juli 1978, ABA, DKP (921), kasse 462, 1977/1978; rapport fra den danske 1-årsgruppe 1978/79 til Institut for Samfundsvidenskaber under SUKP's CK, rektorat og studieafdeling, og DKP, skolingsudvalget, 26. juni 1979; evaluering af årskursus udarbejdet af Per Månsson til DKP's skolingsudvalg, 19. august 1979; „Månedrapport 10. april – 10. juni 1979“, udarbejdet af Per Månsson, udateret, sommer 1979, ABA, DKP (921), kasse 462, 1978/79.

³¹ Knud Holt Nielsen, „Da skoleeleverne blev fagligt organiseret“, *Arbejderhistorie* nr. 3, 2000, s. 22-42.

Radiatorådet. Foreningens arbejde var rettet mod, hvad den kaldte den „bedrevidende, venstreorienterede, intellektuelle, højkulturelle storbyelite, som ikke har nogen forbindelse med *almindelige* mennesker, men som forstår at sætte sig på den ene vigtige post efter den anden.“³²

Selv tillagde danske kommunister skolingens høj prioritet, fordi den var del af partiets revolutionære virke. Et flertal i DKP ønskede at opretholde den hemmeligholdelse af skolingens i det socialistiske udland, som havde været kendetegnende for DKP's skolingsvirksomhed siden partiets oprettelse. Men her dukkede det tidligere anførte dilemma op mellem på den ene side danske kommunisters ønske om en accept af partiets virke som del af det parlamentariske system, og på den anden side det nødvendige i deltagelse i den internationale kamp for kommunismens indførelse, hvortil hørte skjult faglig og taktisk forberedelse.

Et brev fra en tidligere elev fra Moskvaskolen vidner om, at der foregik en debat om spørgsmålet. Han skrev i 1979 til DKP's skolingsudvalg: „En anden ting, der må gøres klart er problemet om, hvad man siger om skolen og til hvem. Her må partiet først selv finde en afklaring, så man ikke, som tilfældet er, dels nævner i virksomhedsberetningen offentligt, at man har kurserne og samtidig nægter det i en tv-debat. Flertallet af afdelingen mener, at man skal hemmeligholde så meget som muligt, og den opfattelse deler jeg, dels da vi er blevet bedt om det fra skolens og de illegale kammeraters side, og dels da man i disse Berufsverbot-tider gerne stadig vil kunne bilde folk ind, at man har brugt året til noget uskyldigt uden straks at blive gennemskuet. Andre mener, det er fjollet at lege skæg og blå briller, når alle i forvejen ved det.“³³

Koordination med broderpartierne

Som følge af DKP's deltagelse i den verdenskommunistiske bevægelse koordinerede partiet i et vist omfang sine strategier og kampagner med de ledende kommunistiske partier i østblokken. Konsultationerne med broderpartierne foregik i en række sammenhænge, dels på de internationale kommunistiske kongresser, hvor de nationale partier svor troskab til den marxistisk-leninistiske kamp i dens aktuelle etaper samt den strategiske generallinje, således som SUKP's repræsentanter udlagde den, dels når broderpartierne med repræsentanter deltog i DKP's årlige kongresser, dels under samtaler mellem DKP-medlemmer og repræsentanter for den sovjetiske ambassade, og dels

³² Fra Landsforeningens beretning af 21. maj 1978, citeret i Margit Bech Larsen, „Erhard Jacobsen og Aktive Lyttere og Seere – analyse af koldkrig og kulturkamp i Danmark 1972-1986“, upubliceret universitetsopgave, Københavns universitet 2004.

³³ Brev til DKP's skolingsudvalg fra Ålborg afdeling, 19. august 1979, ABA, DKP's arkiv, kasse 462: Længerevarende skoling 1961-1981.

under de „tosidige konsultationer“ i Moskva, som DKP's ledelse deltog i op mod fire gange årligt.³⁴

Debatten om DKP's virksomhed under den kolde krig har bevæget sig mellem to poler. En yderpol antog, at DKP helt „identificerede sig med taktstokken fra Moskva“, og en anden, at DKP alene tog „selvstændige initiativer“, der blot „understøttede den internationale kamp“.³⁵ På baggrund af sovjetiske og østtyske kilder samt DKP's arkiv vil der i det følgende blive gjort rede for de forskellige positioner, DKP indtog i koordineringen med østblokken, nemlig både som rådgivende partner for østlandene, som forklarende organ for østblokkens politik i den danske offentlighed, som udførende part i østblokkens kampagner, og endelig som et parti, der også agerede uafhængigt på den politiske scene i Danmark.

Både DKP og SUKP havde interesser i at udveksle informationer. SUKP havde som målsætning at påvirke dansk politik gennem kontakter i det partipolitiske landskab og i det danske forenings- og kulturliv og ønskede detailviden om disse områder. Disse informationer indgik i den sovjetiske ambassades indberetninger til Moskva, hvor de dannede udgangspunkt for den øverste sovjetiske ledelses påvirkningsstrategier og kampagnetiltag i forhold til danskerne.

DKP havde af ideologiske grunde interesse i at bidrage til den kommunistiske bevægelses vidensfond, men også en taktisk interesse i gennem konsultationer at påvirke SUKP's opfattelse og dermed bane vejen for accept og påskønnelse af DKP's egne kampagneforslag. Ud over den almindelige tilslutning til verdenskommunismen indgik det nemlig i DKP's overvejelser på baggrund af indenrigspolitiske konstellationer, at visse kampagner tjente det danske parti bedre end andre.

Der foregik en hyppig udveksling af informationer mellem medarbejderne ved den sovjetiske ambassade i København og danske politikere, journalister o.a.³⁶ Ud fra kildematerialet at dømme blev hovedparten af disse samtaler ført med ledende DKP-medlemmer. Især Ib Nørlund var gennem årene en fast gæst på ambassaden. Referater af disse samtaler viser, at DKP leverede informationer om

³⁴ „O svjasjakh i sotrudnijestve KPSS s Kommunistitjeskoj partijej Danii v 1978 godu“ [Om forbindelserne og samarbejdet mellem SUKP og DKP i året 1978], Postanovlenije [Forordning] af 7. februar 1978, RGANI f. 4, op. 24, d. 528, ll. 104-105; „O plane svjasej KPSS s Kompartijej Danii na 1979 god“ [Om planerne for forbindelserne mellem SUKP og DKP for året 1979], Postanovlenije [forordning] af 20. marts 1979, RGANI f. 4, op. 24, d. 856, ll. 110-112.

³⁵ Formuleringerne er DKP's egne og stammer fra papiret „De socialistiske lande og den ideologiske kamp – antisovjetisme og antikommunisme“, CK-seminar 11.-18./6. 1978, ABA, Kasse 465: CK-kurser og seminarer.

³⁶ Ifølge Mikhail Prosumensjtjikov fra RGANI gennemførte medarbejderne ved en sovjetisk ambassade op mod 250 samtaler årligt med borgere fra værtslandet.

- Andre politiske partier (navnlig Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre) samt fagforbund, herunder delegationsudvekslinger og forsøg på at etablere fælles manifestationer
- De danske regerings udenrigs- og sikkerhedspolitik
- Undervisningssektoren og ungdomsforeninger
- Fredsbevægelsen, herunder kvindebevægelsen
- Kontakter til journalister, videnskabsmænd, meningsdannere og politikere med sympati for østblokken

DKP gav råd om timing og udformning af kampagner på baggrund af analyser af dansk politik, som for eksempel da Ib Nørlund op til folketingsvalget i 1957 informerede om Det Radikale Venstres klassiske skisma om valg af koalitions partnere. Ifølge Nørlund ville det kunne få betydning for de danske forsvarsbudgetter, om de radikale valgte at danne front med socialdemokraterne eller med Venstre. Han rådede derfor SUKP til i propagandaarbejdet at fokusere på målet om de lave forsvarsbudgetter: „Det ville være taktisk formålstjenligt i den nærmeste fremtid at holde sig til bestræbelserne på at få Danmark til at sænke forsvarsudgifterne, og dermed drive en kile ind imellem Danmark og NATO's ledelse, og ikke i første omgang [arbejde for] Danmarks udtræden af NATO, som indtil nu har været urealistisk.“³⁷

Et andet eksempel på DKP's vejledning var i forbindelse med lanceringen af SED's kampagne om Østersøen som et Fredens Hav. Her tilrådede Nørlund, at man „ventede med et konkret forslag og i stedet som forarbejde fremhævede spørgsmålet om et øget økonomisk samarbejde mellem Østersølandene.“³⁸

I konsultationerne med DKP indgik forventninger fra SUKP om, at DKP's ledelse udlagde SUKP's politik i positive vendinger til menige danske kommunister og i den danske offentlighed. Konsultationer var navnlig nødvendige i forbindelse med afskedigelse af ledende SUKP-medlemmer eller ved drastiske udenrigspolitiske indgreb, hvor SUKP forventede broderpartierne ideologiske forsvar og forklaringer. Forventninger om disse forklaringer vakte ofte kvaler for DKP's ledelse, der var bekymret for, at de politiske og ideologiske argumenter, partiet blev bedt om at anføre i Danmark, enten skabte forvirring, øgede den kritiske indstilling eller i værste fald førte til en splittelse af DKP. I øvrigt valgte DKP's ledelse mere eller mindre konsekvent at videregive SUKP's version af situationen.

Aksel Larsen var således i vildrede i marts 1956, da han skulle redegøre for SUKP's pludselige kritik af Stalin efter den 20. partikongres. Larsen bekla-

³⁷ Referat af samtale med medlem af DKP's eksekutivkomité Ib Nørlund 6. september 1956, indberetning af A.S. Kaplin, 12. september 1956, RGANI f. 5, op. 28, d. 435, l. 237.

³⁸ Referat af samtale med medlem af DKP's CK Ib Nørlund 3. oktober 1957, indberetning af N.V. Slavin, 8. oktober 1957, RGANI f. 5, op. 50, d. 20, l. 204.

gede sig til ambassadør Slavin over, at SUKP ikke havde informeret ham om Khrusjtjovs Stalinopgør på Larsens nylige rejse til Moskva, og at dette havde vakt undren blandt menige DKP-medlemmer, som „havde det svært med Stalins fejl“. Men Larsen havde over for de menige, ifølge Slavin, gentaget SUKP's opfordring til „at gøre op med fortiden.“ Problemet var, at DKP nu var i en svær krise, og at Larsen ikke vidste, hvad han skulle sige på DKP's kommende kongres. Han ville af hensyn til arbejderbevægelsens enhed ikke stille sig til dommer over Stalins handlinger og bad derfor om anvisninger.³⁹

Samme dilemma og samme loyale gengivelse af SUKP's udlægning i den danske offentlighed kendetegnede DKP's reaktion på meddelelsen om, at Khrusjtjov var blevet afsat i efteråret 1964. Knud Jespersen og Villy Karlsson var 1. november til samtale hos de ledende centralkomiteemedlemmer B. Ponomarjov og M. Suslov, og havde undrende modtaget forklaringen om Khrusjtjovs „forkerte ledelsesmetoder“ og „undervurdering af partiorganisationernes ledelse“. På Knud Jespersens og Villy Karlssons forespørgsel, om det ikke havde været „muligt at stoppe denne udvikling – koncentreringen af den personlige magt – på et tidligere tidspunkt“, svarede Ponomarjov, at situationen skulle sammenlignes med omstændighederne omkring Aksel Larsens afsættelse, som skyldtes Larsens opportunisme. Man skulle nu glæde sig over den garanti der lå i, at et kollektiv kunne afsætte en leder, hvilket aldrig havde været muligt under Stalin.

Denne fremstilling godtog Jespersen, men han var urolig for reaktionen hos danske kommunister. Khrusjtjovs nylige statsbesøg i Danmark havde tilmed været en succes, og Suslov beroligede: „Khrusjtjovs rejse til Danmark var god og udbytterig, ingen tvivl om, at den gavtede tilnærmelsen mellem de to landes folk. – Forholdet mellem vore to partier er urokeligt og ikke bestemt af personer. Ideerne har altid været fælles“. Da Jespersen slutteligt ønskede en fortsat „kammeratlig atmosfære mellem vore to partier“, takkede Ponomarjov for DKP's principfasthed og støtte.⁴⁰

Også når Sovjetunionen skred til drastiske handlinger som nedkæmpelsen af det ungarske oprør i 1956, invasionen i Tjekkoslaviet i 1968 og invasionen i Afghanistan 1979 vidner kilderne om rådvildhed, men i sidste ende loyalitet i DKP's ledelse, hvilket da også, som allerede Aksel Larsen frygtede, førte ikke blot til eksklusioner af medlemmer, der blev anset for illoyale, men også til en alvorlig svækkelse af det danske kommunistparti.

Andre ideologiske anvisninger fra SUKP bekom DKP vel, som for eksempel fordømmelsen af den kinesiske ledelse efter bruddet mellem Peking og

³⁹ Referat af samtale med formand for det danske kommunistparti A. Larsen 23. marts 1956, indberetning af N.V. Slavin, 9. april 1956, RGANI f. 5, op. 28, d. 435, ll. 101-103.

⁴⁰ Referat af „Møde i Sovjetunionens kommunistiske partis centralkomités præsidium, søndag den 1.11.1964, kl. 12.00, Moskva“, ABA, Kasse 397: SUKP Sovjet.

Moskva i 1963.⁴¹ Dette tema kunne DKP nemlig anvende i partiets hjemlige kamp for at samle venstrefløjen. Det var antagelig forklaringen på, at DKP i taler, resolutioner og presse med lettere hånd gengav denne del af SUKP's ideologiske fortolkninger.⁴²

Netop dette tema tog DKP afsæt i, når partiet i perioden talte for en samlet venstrefløj med kommunisterne ved roret og en udmanøvrering af „de værste opportunistiske og revisionistiske organisationer“ som maoister, trotskister og andre sekterikere blev benævnt i den kommunistiske presse.⁴³

Som middel til samling af venstrefløjen modtog DKP også med entusiasme opfordringen fra østblokken om fra starten af 1970'erne at lægge større vægt på den „anti-imperialistiske kamp“. Dette var en sag, der kunne styrke partiet og lade DKP's organisatoriske evner komme til deres ret. Det fremgår af en erklæring fra et partikursus i Polen i 1974: „I en tid, hvor imperialismen retter fornyede angreb mod de demokratiske kræfter overalt i verden, har vi som parti en særlig forpligtelse til ved en mere aktiv indsats at sørge for, at solidaritets- og fredsarbejdet ikke føres på vildspor af ekstremistiske grupper, som især er aktive på dette område. (...) Hidtil forsømte områder som Grækenland, Afrika og Mellemøsten, må inddrages langt stærkere i vort antiimperialistiske arbejde. Der må sættes kompetente kræfter ind på udformning af materiale og idéer til brug for solidaritetsarbejdet på disse områder (...) Med henblik på en højere grad af koordinering i solidaritetsarbejdet må der på længere sigt arbejdes hen mod en sammenslutning af de forskellige solidaritetskomitéer (f.eks. Vietnam 69-komitéer og Allendekomitéer), således, at der til enhver tid er et organ, der kan tage initiativer, når situationen kræver det. Udviklingen må gå i retning af freds- og solidaritetskontorer (som i Norge og Sverige).⁴⁴ DKP's arkiv vidner om, at partiet gennem 1970'erne og 1980'erne satte kræfter ind i blandt andet Allende-komitéen,⁴⁵ Chilekomitéen og i Vietnambevægelsen.⁴⁶

Ud over de ideologiske anvisninger giver kildematerialet også eksempler på, at de ledende kommunistpartier i østblokken bestemte indhold af og tidspunkt for lancering af kampagner i Danmark. Således anmodede Ib Nørlund og Knud Jespersen i februar 1963 den sovjetiske ambassade om godkendelse

⁴¹ Jf. „Danmarks kommunistiske Partis forretningsudvalgs stillingtagen til den sovjetisk-kinesiske breveksling“, udtalelse af 25. marts 1963, ABA, Kasse 397: SUKP Sovjet, DKP/ striden ml. SUKP og KKP.

⁴² F.eks. „Principerklæring om fredelig sameksistens, international sikkerhed og samarbejde“ vedtaget i Warszawa oktober 1974, ABA, DKP's arkiv, kasse 451: Sommerkurser 1975-1979; „Diskussionsoplæg om den internationale situation med hovedvægt på fredskampens problemer“, 2. september 1978, ABA, DKP's arkiv, Kasse 465: CK-kurser og seminarer.

⁴³ Arbejdsudvalgets beretning til Komitémødet 31.5.1974, ABA, Kasse 457: Freds- og solidaritetskurser i udlandet 1974-1983 (Anker Schjerning).

⁴⁴ Fra deltagerne i kurset i Polen til Freds- og Solidaritetsudvalget, 1974, ABA, Kasse 457: Freds- og solidaritetskurser i udlandet 1974-1983 (Anker Schjerning).

⁴⁵ DKP, sekretariatsmøde 5. august 1986, ABA, Kasse 135: Sekretariatsprotokol april 1980-april 1987.

⁴⁶ DKP, sekretariatsmøde 22. april 1985, ABA, Kasse 135: Sekretariatsprotokol april 1980-april 1987.

af partiets forslag til en alternativ dansk sikkerhedspolitik. Hovedelementet i forslaget var en erklæring om, at Danmark skulle overgå til neutral status under forudsætning af, at denne neutralitet blev garanteret af de socialistiske lande og af vestmagterne. Efter forespørgslen bad SUKP gennem den sovjetiske ambassade i København de danske kommunister om at vente med at fremsætte forslaget til efter Gromykos besøg i Norge i februar 1963.⁴⁷ I starten af april fremsendte den sovjetiske ambassadør Knud Jespersens forslag, „Om et kommunistisk initiativ til en dansk afrustnings- og fredspolitik“, til SUKP's CK.⁴⁸ Senere på måneden modtog SUKP's ledelse DKP's top, som ifølge den danske ambassadør i Moskva blev overdænget med ros for sit forslag, og i øvrigt „fik en så fornem placering, at en amerikansk udsending dårligt nok fik plads ved bordet.“⁴⁹

Et eksempel på Sovjetunionens indflydelse på timingen af DKP-kampagner er fra 1988. På det tidspunkt ønskede DKP at fremføre en række argumenter i spørgsmålet om en fredszone i Norden, men blev af SUKP bedt om at holde sig tilbage.⁵⁰

Det østtyske materiale vidner om, at SED ønskede indflydelse på DKP's politiske arbejde. Det kom blandt andet direkte til udtryk ved et møde mellem SED's udenrigspolitisk ansvarlige Hermann Axen og Ingmar Wagner fra DKP's forretningsudvalg i 1976. Ved mødet blev det vedtaget, at det østtyske udenrigsministerium skulle „udarbejde materiale for DKP vedrørende den danske regerings holdning til spørgsmål angående sikkerhed og samarbejde (hvad er hidtil opnået i de statslige relationer, hvor indtager den danske regering en negativ holdning, hvilke initiativer skal DKP tage). Derigennem skal sikres, at DKP kan markere sig endnu stærkere som det parti, der varetager Danmarks nationale interesser.“⁵¹

Med til billedet af DKP's politik hører også en række af partiets kampagner, der trods deres anknævnelse til Øst-Vest-konflikten tilsyneladende blev udtænkt i DKP's ledelse uafhængigt af broderpartierne. Soldaterpolitikken kan tænkes at have været en ren national kampagne, skønt der fandt tilsvarende aktiviteter sted i andre europæiske lande. Det var DKU, der i de tidlige 1950'ere æggede til en forsvarsfjendtlig stemning blandt værnepligtige, blandt andet gen-

⁴⁷ V. Terjosjkin, vicechef i CK's internationale afdeling, til CK, 23. februar 1963, RGANI f. 4, op.18, d. 335, ll. 56-59.

⁴⁸ Knud Jespersen til SUKP's CK, udat. Videresendt af K. Levytjkin til SUKP's CK, 5. april 1963, RGANI f. 5, op. 50, d. 494, ll. 38-44.

⁴⁹ Danske kommunister på "officielt besøg" i Moskva, indberetning af 27. april 1963, UM.119.K.4.b.

⁵⁰ „O pisme rukovodstva Kompartii Danii“ [Om brev fra DKP's ledelse], postanovlenije [forordning] CK's Sekretariat, 30. september 1988, RGANI f. 4, op. 34, d. 696, ll. 154, 163.

⁵¹ SAPMO-Barch: DY 30/IV B 2/20/ 177: „Vermerk über ein Gespräch des Mitglieds des Politbüros und Sekretär des ZK der SED, Hermann Axen mit dem Mitglied des Politbüros der KP Dänemarks, Poul Emanuel am 6. Februar 1976.“ 9. februar 1976.

nem illegal omdeling af bladet „Bassen“ på kaserner og gennem opfordringer til, at de indkaldte i organiserede masser rømmede fra tjenesten, se kapitel 16. I 1960'erne og 1970'erne opfordrede DKU unge til blive militærnægtere eller til at optræde som „den politiske soldat“, hvilket dækkede over „organiseret arbejde blandt de kammerater i parti og ungdomsforbund, som er indkaldt til at aftjene værnepligt ved de militære værn“. ⁵² FE havde sin opmærksomhed rettet mod denne „nedbrydende virksomhed“, og udlagde DKU's taktik til at være „pæn opførsel med henblik på at lukke så mange DKU'ere ind, der så skal organisere det politiske arbejde inde på forsvarrets område“. ⁵³

Støtten til den danske EF-modstand var antagelig også DKP's eget værk, skønt kritikken af EF også optræder i sovjetiske overvejelser om kampagner i Danmark. Særligt var man opmærksom på, om Danmarks medlemskab af EF ville trække Danmark ud af den nordiske sammenhæng, og hvorvidt EF- og NATO-tilhængere på den ene side og „kræfter, der arbejder for neutralitet og en selvstændig dansk udenrigspolitik samt udvikling af forbindelserne til de socialistiske lande“ på den anden skabte så stor indenrigspolitisk ustabilitet, at Sovjetunionen stod sig bedst ved at forholde sig afventende. ⁵⁴ EF var et tema, østblokken ikke selv havde bragt på bane, men som den søgte at udnytte i påvirkningsarbejdet for sikkerhedspolitikken. Den sovjetiske ambassade tilbød f.eks. det radikale folketingsmedlem Poul Overgaard Nielsen at finansiere en pjece med EF-modstanderes argumenter i 5.000 eksemplarer – et tilbud, som imidlertid blev afvist. ⁵⁵

DKP indledte EF-kampagnen i 1963, ⁵⁶ og fremsatte – med succes – i 1967 det ønske i den internationale kommunistiske bevægelse, at EF-modstanden blev en integreret del af østblokkens forslag om afholdelse af en europæisk sikkerhedskonference. DKP beskrev udvidelsen af EF „som led i NATO's rolle for at stabilisere blokopdelingen“, mens der med en „udvikling af det økonomiske, tekniske, kulturelle samarbejde i fælles europæisk målestok ... kunne aftegne sig et reelt alternativ til Fællesmarkedspolitikken“ hvorved vi altså så

⁵² Cirkulære af 10. januar 1977 til DKP's distrikter og afdelinger, Kasse 146: DKP, CK. Sekretariatet. Cirkulærer 1970-1979.

⁵³ FE's arkiv. Halvårsoversigt nr. 2/1967.

⁵⁴ „Vypiska is polititjeskogo ottjota posolstva SSSR v Danii sa 1973 god“ [Sammendrag af politisk rapport fra USSR's ambassade i Danmark for året 1973]. MID, 27. februar 1974, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b.186, ll. 5-8; „Vypiska is politottjota posolstva SSSR v Danii sa 1974 god“ [Sammendrag af politisk rapport fra USSR's ambassade i Danmark for året 1974], MID, 6. marts 1975, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 195, ll. 23-27.

⁵⁵ Jacob Andersen, *De røde spioner*, 2002, s. 246; DIIS-interview med Arne Christiansen.

⁵⁶ DKP's brev til lokalafdelingerne, 21. januar 1963, ABA, DKP's arkiv, Kasse 145: DKP, CK. Sekretariatet. Cirkulærer 1963-1969.

at sige „erobrede Europæismens faner“ fra reaktionen.⁵⁷ Formuleringen om en fælleseuropæisk sikkerhedspolitik som et alternativ til EF-samarbejdet kom med i kommunistpartierne erklæring fra et møde i Tjekkoslovakiet.⁵⁸

På baggrund af vælgeranalyser af danske EF-modstandere vedtog DKP i 1974 for det første øget skoling i spørgsmålet, for det andet oprettelse af lokale beboerforeninger, komiteer og lignende grupperinger med DKP'ere i styrelserne og for det tredje nedsættelse af et EF-udvalg.⁵⁹

For DKP hang satsningen på EF-spørgsmålet i høj grad sammen med interne danske politiske forhold og vælgergevinster. PET fremhævede i sine rapporter, at DKP i EF-arbejdet havde den fordel at vinde genklang i den danske fagbevægelse, idet det i disse fora var oplagt at kombinere kampagner for fred med andre emner, som optog socialistiske kredse, for eksempel kampen mod „monopolkapitalismen“. Dermed blev EF-modstanden, ifølge PET, indirekte led i kampen mod det vestlige samarbejde og dermed også mod NATO.⁶⁰ En nutidig analyse bekræfter PET's antagelse om DKP's strategi i EF-arbejdet via fagforeningerne. I disse kredse kunne NATO-modstanden også luftes.⁶¹

En samlet vurdering af DKP's konsultationer med østblokken viser, at partiet i det store og hele bevægede sig „efter Moskvas taktstok“. Partiet tilstræbte måske nok at pleje egne interesser for overlevelse og for lancering af kampagner, der kunne trække vælgere. Kilderne peger dog på, at DKP's ledelse gav høj prioritet til at takkes SUKP og i meget vid udstrækning udviste loyalitet overfor SUKP's ideologiske udlægninger og kampagneanvisninger. Denne loyalitet går igen i DKP's selvkritik, sådan som den optræder i DKP's interne skrivelser fra de mange og lange perioder med manglende gennemslagkraft og vælgertilbagegang. Ledelsen valgte aldrig at forklare partiets svækkelse med den skepsis, menige medlemmer til tider fik over for Sovjetunionens drastiske politik og ideologiske udsving. I stedet valgte den at placere skylden i vellykkede kampagner i modstanderens lejr og endog i partiets svigtende evne til at mobilisere opinionen for afspændingen, til at følge med på de internationale kommunistiske møder og til at bringe debatten ind i Danmark. Også „Land og Folk“ blev jævnligt kritiseret for ikke at være god nok til at omtale de socialistiske landes mange initiativer. Modoffensiven skulle gå gennem ideologisk oprustning,⁶² og som partiet skrev i 1978, en mere velargumente-

⁵⁷ DKP's notat til Warszawa, 1. februar 1967, ABA, Kasse 297: Europæiske kommunistpartier.

⁵⁸ „For fred og sikkerhed i Europa“, erklæring fra de europæiske kommunistiske partiers konference i Karlovy Vary den 24-26. april 1967.

⁵⁹ „Hvordan skal vi som parti føre kampen mod EF?“, partikurset i Polen, 1. juli 1974, ABA, DKP's arkiv, kasse 457: Freds- og solidaritetskurser i udlandet 1974-1983 (Anker Schjerning).

⁶⁰ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr.185 og 174.

⁶¹ Søren Hein Rasmussen, *Sære alliancer*, s. 65.

⁶² „Problemer vedr. antisovjetiske og antikommunistiske kampagner. Antisovjetismen som hovedform for antikommunisme i Danmark“, CK-seminar 11.-18./6. 1978 ABA, Kasse 465.

ret linje over for „kammeraterne på venstrefløj, der er begyndt at engagere sig mod „partibureaukratiet“ i de socialistiske lande.“ „Vi gør en alvorlig fejl, hvis vi bare afviser dem som 'intellektuelle flippere' og undlader at gøre det seje arbejde at overbevise dem om, at de har ladet sig spænde for en forkert vogn, den internationale reaktions vogn.“⁶³

Økonomisk støtte fra østblokken

En kontroversiel del af samarbejdet mellem DKP og de socialistiske lande var den støtte, kommunisterne modtog fra Sovjetunionen og dets allierede. Kritikken af DKP tog afsæt i den nærliggende antagelse, at partiet fik økonomisk støtte fra de socialistiske lande. Det var ifølge dansk lov ikke strafbart at modtage støtte fra udlandet til politisk virksomhed, men DKP oplevede, ligesom de øvrige vestlige kommunistpartier, at politiske modstandere udnyttede støtten til at sætte spørgsmålstejn ved partiets parlamentariske legitimitet. De nordiske kommunistpartier gjorde derfor hvad de kunne for at fremstå som nationale bevægelser, økonomisk uafhængige af Moskva.⁶⁴

Den friere adgang til de tidligere sovjetiske og østtyske arkiver har imidlertid entydigt bevist, hvad man allerede i samtiden formodede, nemlig at DKP modtog omfattende støtte fra østlandene. Årsagen til støtten var den simple, at DKP som parti havde langt større ambitioner for sit arbejde, end det ved egen kraft var i stand til at opfylde. For at fungere optimalt skulle partiet have et professionelt funktionærapparat, skolede kadrer samt være i stand til at udgive både sit dagblad „Land og Folk“ og andre tryksager. Partiets relativt beskedne medlemsskare, vælgertal og de deraf følgende kontingentindtægter og offentlige støttekroner tilsagde ikke et sådant apparat. Der var et svælg mellem udgifterne og de indtægter, som salget af Land og Folk og dele af fagbevægelsens lejlighedsvis støtte kunne dække. Her trådte Sovjetunionen og de østeuropæiske lande til, fordi DKP som en del af den kommunistiske verdensbevægelse kæmpede for samme ideologiske sag som partierne i Østeuropa. Som medgift fik østlandene gennem DKP's politiske arbejde en kanal til deres dagsaktuelle politiske budskaber, blandt andet på det udenrigspolitiske område. Styrkelsen af de kommunistiske partier uden for den socialistiske lejr var et højt prioriteret, selvstændigt mål og et effektivt dansk kommunistisk parti var direkte i de socialistiske landes interesse.

For sin part havde DKP den fordel ved dette arrangement, at det kunne trække på de muligheder, der stod til rådighed for dets broderpartier i øst som følge af deres regeringsmagt. DKP kunne konkret regne med broderpartierne og deres staters hjælp som:

⁶³ Jf. „Diskussionsoplæg om den internationale situation med hovedvægt på fredskampens problemer“, CK-seminar 2. september 1978, ABA, kasse 465.

⁶⁴ Sven Holtmark, „Udenlandsk finansiering af de nordiske kommunistpartier, 1917-1990“, i *Guldet fra Moskva*, Morten Thing (red.), 1993, s. 9-41.

- hovedbidragyder
- varelager
- refugium og rekreationssted for de kæmpende kommunistiske kadrer
- politisk træningslejr
- rejsebureau

Den store og tunge post i partistøtten var østlandenes direkte pengegaver til de danske kammerater. Denne form for finansiel håndsrækning var kendt tilbage fra Komintern-tiden. Sovjetunionen, der dengang var den eneste stat med kommunistisk ledelse, havde siden sin grundlæggelse finansielt og materielt støttet kommunistpartier og andre organisationer og bevægelser i udlandet. Midlerne til de udenlandske kommunistpartier faldt drastisk umiddelbart efter anden verdenskrig, da Sovjetunionen koncentrerede sig om at konsolidere de østeuropæiske landvindinger.

SUKP ønskede imidlertid at rette op på manglen på både penge og uddannelse hos de vestlige kommunister, hvilket den sovjetiske ambassade i København i 1949 gjorde opmærksom på.⁶⁵ Sovjetunionen etablerede et fondssystem, der kunne understøtte kampen for socialismen i Vesten. Allerede i januar 1950 grundlagde man fra sovjetisk side den såkaldte *Fonden til støtte for venstreorienterede arbejderorganisationer*. Skønt fonden formelt var underlagt det centrale sovjetiske fagforeningsforbund, var der tale om et rent partiforetagende, hvor SUKP's centralkomites internationale afdeling stod for fordelingen af pengene til partier, organisationer og foreninger, som havde et venstreorienteret eller „progressivt“ tilsnit, herunder de prosovjetske kommunistpartier.⁶⁶

Godt et halvt år senere i juli 1950 stod SUKP bag oprettelsen af en hjælpefond, *Den internationale fagforeningsfond for hjælp til venstreorienterede arbejderorganisationer*. Fonden skulle ikke officielt have forbindelse til SUKP, og fik hjemsted i Bukarest, hvor den modtog bidrag fra alle de socialistiske lande – og indtil bruddet mellem Moskva og Peking også fra Kina. Det er muligt i et vist omfang at følge kassebeholdningen i fondet, som steg voldsomt fra 1950'erne og op til 1970. På trods af de tilsyneladende stigninger forblev fondens kassebeholdning faldende gennem 1970'erne, hvorefter den stabiliserede sig i 1980,⁶⁷ hvilket vil fremgå af grafen længere fremme.

⁶⁵ Spravka [indberetning] af A. Kaplin, 24. oktober 1949, P. Orlov, fungerende chef for MID's 5. afdeling til SUKP's CK. RGASPI f. 17, op.137, d. 388, l. 15.

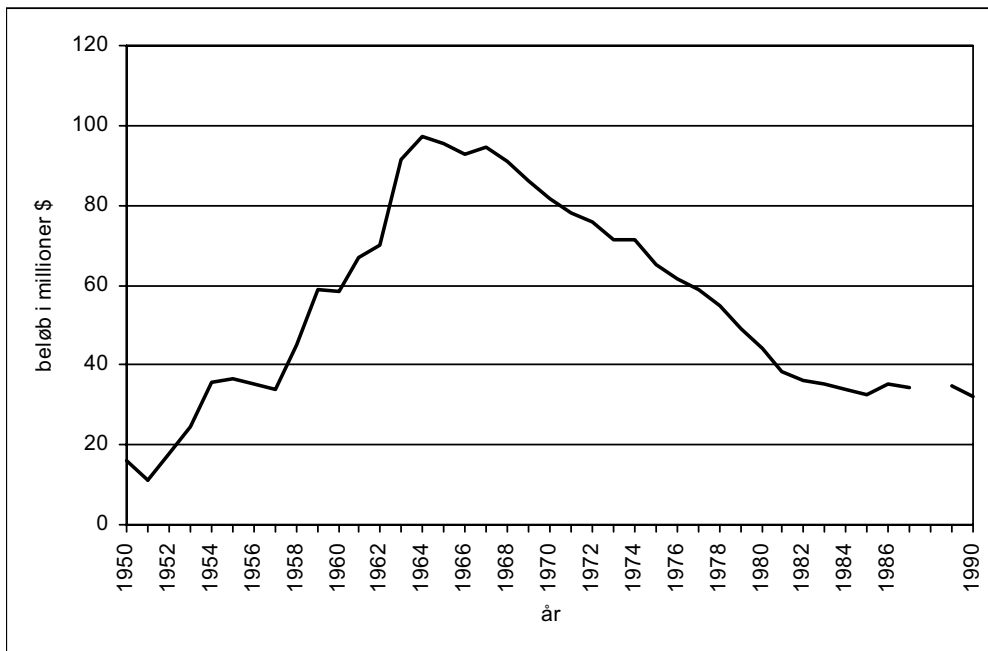
⁶⁶ Sven G. Holtsmark, „Udenlandsk finansiering af de nordiske kommunistpartier“, 1917-1990, i Morten Thing (red.), *Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917-1991*, 2001, s. 25; „Polosjenije o Mesjdnarodnom otdelje TsK KPSS“ [Vedtægter for SUKP's CKs internationale afdeling] 6. maj 1986, RGANI f. 89, op.18, d.98, ll.1-7, i Ulunjan. A., *Kommunistitjeskaja partija Gretsii. Istorija i politika*, 1996, s. 240-244.

⁶⁷ Dobrynins notat af 21. november 1987, Soviet Archives at INFO-RUSS, link 0641, side 17, benyttet 15. juni 2004.

Kassebeholdning i den internationale fagforeningsfond for hjælp til venstreorienterede arbejderorganisationer

1950	2 mio. \$ ⁶⁸
1952	2,5 mio. \$ ⁶⁹
1969/1970	16.550.000 \$. ⁷⁰
1980	18 mio. \$
1987	20 mio. \$ ⁷¹
1990	22 mio. \$ ⁷²

Kassebeholdning i den internationale fagforeningsfond i US\$ (2004-beløb, beregnet efter satser fra US Gov. Department of Labor).

⁶⁸ Sven G. Holtmark i Morten Thing (red), *Guldet fra Moskva*, s. 31

⁶⁹ SUKP's CK's politbureau, beslutning om finansiel støtte til venstreorienterede arbejderorganisationer af 1. december 1951, RGANI f. 89, op. 38, d.26, ll. 1-5.

⁷⁰ Møde i politbureauet, protokol nr. 73 af 4. marts 1968. Soviet Archives at INFO-RUSS, link nr. 0602; Møde i politbureauet, protokol nr. 111 af 8. januar 1969, Soviet Archives at INFO-RUSS, link 0603, set 17. august 2004; Møde i politbureauet, protokol nr. 186 af 25. december 1970, RGANI f. 89, op. 38, d. 32, l.1.

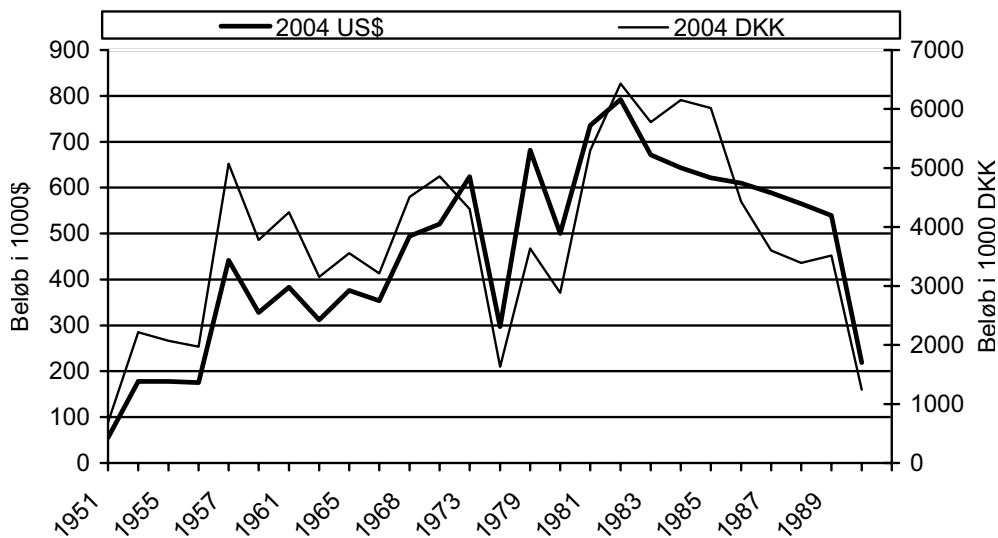
⁷¹ Politbureauets postanovlenije [forordning] af 4. februar 1987, RGANI f. 89, op.38, d.53, ll.1-4, i A. Ulunjan, *Kommunistitjeskaja partija Gretsii. Istorija i politika*, 1996, s. 245-248.

⁷² Postanovlenije [forordning] fra CK af 11. december 1989, Soviet Archives at INFO-RUSS, link. 0644, side 8. Se også Holtmark i Morten Thing (red.), *Guldet fra Moskva*, s. 28, note 109.

DKP var blandt de udenlandske kommunistpartier, som gennem 1950'erne modtog relativt beskedne støttebeløb fra østlig side på linje med de kommunistiske partier i eksempelvis Norge, Sverige, England og Israel.⁷³ Store støttebeløb tilgik derimod kommunistpartierne i lande, hvor partierne kunne tænkes af få udslagsgivende indflydelse som Italien og Frankrig. Ligeledes begavedes partierne i den kolde krigs grænseområder som Finland og Trieste med ganske store beløb. Det finske kommunistparti kunne således i 1951 hæve et beløb, der var hundrede gange større end danskernes.⁷⁴ Finnerne fik op gennem den kolde krig store beløb,⁷⁵ hvilket rimeligvis skulle tilskrives deres rolle som Moskva-allierede i et Finland, der forsøgte at balancere mellem blokene.

Udviklingen i udbetalinger til DKP fra den sovjetiske fagforeningsfond – i det omfang det er muligt at rekonstruere dem – fremgår af nedenstående graf:

DKP's andel af tilskud fra den internationale fagforeningsfond i DKK og US\$, 2004 beløb, beregnet efter satser fra Danmarks Statistik (fast støtte fra fonden – yderligere bidrag ikke anført)

Det store udsving i danske kroner i 1980'erne skyldes dollarens ustabilitet på verdensmarkedet.

⁷³ Møde i Centralkomitéens præsidium, protokol nr. 186 af 3. februar 1956, RGANI, f. 89, op. 38, d. 33, ll. 1-5.

⁷⁴ Møde i politbureauet, protokol no. 84, beslutning af 1. december 1951, RGANI f. 89, op. 38, d. 26, ll. 1-5.

⁷⁵ Ponomarjov til Centralkomiteen, 26. december 1966, RGANI f. 89, op. 38, d. 9, ll. 1-6.

Som det fremgår af grafen, udgjorde støtten til DKP gennem 1950'erne et ganske betydeligt beløb, der kunne forlede til den slutning, at partiet var ganske velhavende. Det var imidlertid ikke tilfældet. Dagbladet „Land og Folk“, der var bundet forsvarligt til partiets skrantende finanser, kostede dyrt. Men bladet var en vigtig faktor i DKP's politiske virksomhed, og en indskrænkning til eksempelvis ugedrift ville have været en alvorlig svækkelse af partiets arbejde. Følgelig kæmpede kommunisterne en hård kamp for at få det hele til at løbe rundt. Hvor svært det kunne være, viser en rapport fra DDR-ambassaden i København fra 1985: „Jørgen Christensen [DKP's forretningsudvalg] informerede kammerat Hak om, at broderorganet Land og Folks situation er anspændt. Økonomien er fortsat kritisk. Underskud på 8-9 millioner kroner“.⁷⁶

DKP organiserede gang på gang indsamlinger til det skrantende dagblad. I den nævnte situation kunne DDR-ambassaden meddele, at indsamlingen havde indbragt 5 millioner kroner.⁷⁷ Det var et ganske flot indsamlingsresultat, men slet ikke tilstrækkeligt. Officielt skulle resten dækkes af folkelige tilfølsstykker som „Land og Folk-festivalerne“. Den nødvendige kapital kunne ikke rejses, og de socialistiske lande måtte dække, for at undgå den truende konkurs. En tidligere PET-medarbejder fortæller i sine erindringer, hvorledes det kunne gå til, når avisen søgte at undgå bladdøden. I en episode, der formodentlig stammer fra 1950'erne, beretter han, hvordan han fulgte efter en person „som rejste fra DDR mod Danmark med ca. en million danske kroner i en stor taske“. Tasken blev afleveret i et hus på strækningen mellem Østerbro og Hellerup, hvor et kendt DKP medlem også opholdt sig. Kort efter var Land og Folks indsamling gjort op, og det blev konstateret, at der var indsamlet penge nok til avisens fortsatte udgivelse.⁷⁸

Som oprettelsen af den fælles østeuropæiske fond i juli 1950 viste, var den sovjetiske ledelse ret hurtig til at engagere de øvrige østlande i støtten til de vestlige kommunistiske partier. For det danske og de øvrige nordiske kommunistpartier fik det betydning, at SUKP i 1956 besluttede, at det østtyske kommunistparti SED skulle have en særlig rolle i forbindelse med støtte til de nordiske partier.⁷⁹ Det var en logisk beslutning i betragtning af, at tyske og nordiske kommunister havde et nært samarbejde, der strakte sig tilbage til Komintern-tiden.

Præcis hvor mange penge det handlede om, og hvorledes overførslerne foregik, er ikke muligt at afgøre. Fra østtysk side er overleveringen af dokumenter, der angår faste økonomiske overførsler fra SED til DKP, meget ufuld-

⁷⁶ SAPMO-Barch: DY30/Vorl. SED/40756: „ZK-Tagung KPDä 8./9.1985“. 13.6.1985.

⁷⁷ SAPMO-Barch: DY30/Vorl. SED/40756: „Information über die Stärkung der Kampfkraft der KP Dänemarks im Rahmen des Jahres der Partei“. 1.10.1985.

⁷⁸ Ib S. Norgaard, *Spionjæger i Danmark. En dansk spionjægers liv og oplevelser i PET*, 2003, s. 140-141.

⁷⁹ Møde i Centralkomiteens præsidium, protokol no. 186 af 3. februar 1956, RGANI f. 89, op. 38, d.33, ll.1.

stændig. Det skyldes, at SED's centralkomité's tophemmelige afdeling „transport“ varetog opgaven. Afdelingen for transport var en konspirativt fungerende enhed med et ukendt antal medarbejdere, der blandt andet varetog pengeoverførsler til vestlige kommunistpartier.⁸⁰ Denne afdelings arkiv, der allerede i samtiden var adskilt fra det øvrige partimateriale, blev destrueret efter murens fald og indgår derfor i dag ikke i SED's partiarkiv.

Der foreligger således kun sporadisk dokumentation af tilfælde, hvor penge fra Østberlin fandt vej til DKP. Et eksempel er SED's sekretariats bevilgning af et „lån“ til DKP på 200.000 kr. til at føre kommunal valgkamp for i 1981.⁸¹ Et andet stammer fra 1964, hvor DKP's økonomiansvarlige – der praktisk nok også tog sig af en stor del af kontakterne til DDR – redegjorde for Land og Folks svage regnskab, på baggrund af hvilket han sluttede, at avisen dette år havde brug for en *ekstra* saltvandsindsprøjtning på 1,8 millioner kroner (2004-kroner: ca. 15,9 millioner kroner), hvoraf han forventede, at DDR skulle stille de 600.000. Ingmar Wagner erklærede i denne sammenhæng over for kammeraterne i Rostock, at selvom mange også ledende DKP'ere nægtede at se det i øjnene, havde SED's ideologiske og ikke mindst materielle hjælp været en vigtig faktor for, at partiet var i stand til at stabilisere sig efter dets store valgnederlag i 1960.⁸² Østtyskerne var her trådt til og havde blandt andet finansieret partivirkosomhed gennem oprettelsen af Venskabsforeningen Danmark-DDR.⁸³

Den praktiske overførsel af penge fra de socialistiske lande til DKP skete som nævnt ad hemmelige kanaler. I DDR løste konspirativt arbejdende partiorganer opgaven – i hvert fald indtil anerkendelsen i 1973 – mens den i Sovjetunionen senest fra 1953 blev løftet af KGB-residenturet på den sovjetiske ambassade.⁸⁴ Hemmelighedskræmmeriet havde naturligvis en god grund al den stund, at partiet ikke var interesseret i, at det kom pressen, vælgerne og muligvis skattekontorerne for øre. Det konspirative slør vakte interesse hos PET, som i en rapport fra 1986 konstaterede, at DKP's formand Jørgen Jensen forud for valgkampe modtog ekstra bevillinger til kampagnekassen på henholdsvis 415.000 kr. og 227.000 kr.⁸⁵ (I 2004-kroner: ca. 649.000 kroner og ca. 335.000 kroner, i alt ca. 984.000 nutidskroner).

⁸⁰ Heike Amos, *Politik und Organisation der SED-Zentrale 1949-1963. Struktur und Arbeitsweise von Politbüro, Sekretariat, Zentralkomitee und ZK-Apparat*, 2003, s. 82ff, 176.

⁸¹ SAPMO/Barch: DY30/Vorl. SED/40759/2: „Ersuchen des Vorsitzenden der Kommunistischen Partei Dänemarks um ein Darlehen“. 25.8. 1981.

⁸² Landesarchiv Mecklenburg-Vorpommern: BL IV A/2.18-1073: „Unterhaltung mit dem Genossen Ingmar Wagner. Generalsekretär der Kommunistischen Partei Dänemarks“. 16.3. 1964.

⁸³ Se afsnittet „Venskabsforeningerne“; Thomas Wegener Friis, *Den nye nabo. DDR's forhold til Danmark 1949-1960*, 2001, s. 32.

⁸⁴ Holtmark i Morten Thing (red), *Guldet fra Moskva*, 28-29; heri henvisning til V. Bakatin, *Isbavlenije ot KGB* [Frigørelsen fra KGB], 1992, s. 64-66. KGB-chefen Bakatin beskriver metoderne og kanalerne, som han fik beskrevet af „et vidne“.

⁸⁵ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 190.

[Stamp]

В Центральный Комитет КСРС

Докладывая об исполнении расходов
„Международного фонда помощи левым рабочим
организациям“ за 1966 год.

Фонд 1966 года был определен в сумме
15.750.000 долларов из поступлений от партий-
участниц фонда в следующих размерах:

от КСРС	-	13.200.000	долларов
„ КСЧ	-	500.000	„
„ РКП	-	500.000	„
„ ТЮРП	-	500.000	„
„ ВСПП	-	500.000	„
„ БКЧ	-	350.000	„
„ СЕПБ	-	200.000	„

В 1966 году помощи была оказана 69
партиям и национально-демократическим
организациям. Средства фонда были израсхо-
дованы полностью (сметка прилагается).

Вносится предложение о создании
фонда 1967 года. В связи с тем, что многие
партии обращаются с просьбами об увеличе-

Håndskrevet beretning fra Ponomarev til Centralkomiteen fra 1966. Heraf fremgår det, hvor mange penge de forskellige østlande skal yde til den internationale fond til støtte for arbejderpartier uden for østblokken. (RGANI).

Fra DKP's side gjorde man, hvad man kunne for at sløre „Moskva-guldets“ vej ind i partiets kasser. Ved hjælp af et system, der omfattede fonde, overførsler gennem private firmaer og til private konti, under- og overfaktureringer, høje provisionsbeløb, støtte gennem forlags- og trykkevirksomhed, støtte mv. Et konkret eksempel viser hvordan DKP via snyd med faktureringen gratis fik leveret to sættemaskiner til Land og Folks trykkeri til en værdi af 60.000 rubler.⁸⁶ Disse tvivlsomme konstruktioner var det naturligvis oplagt for den borgerlige presse at afsløre, hvilket DKP da også frygtede.⁸⁷

DKP's økonomi var spredt over en række aktiviteter, der var vanskelige at gennemskue. Foruden partiavisen rådede partiet over en række fonde og virksomheder, der omfattede:

- Trykkeriet Terpo-Tryk
- Forlaget Tiden
- Et ejendomsselskab til forvaltning af partiets bygninger
- Fonden af 9.11.1919
- Land og Folks genrejsningsfond
- Land og Folks garantifond af 1948
- Rejsebureauet Folketurist

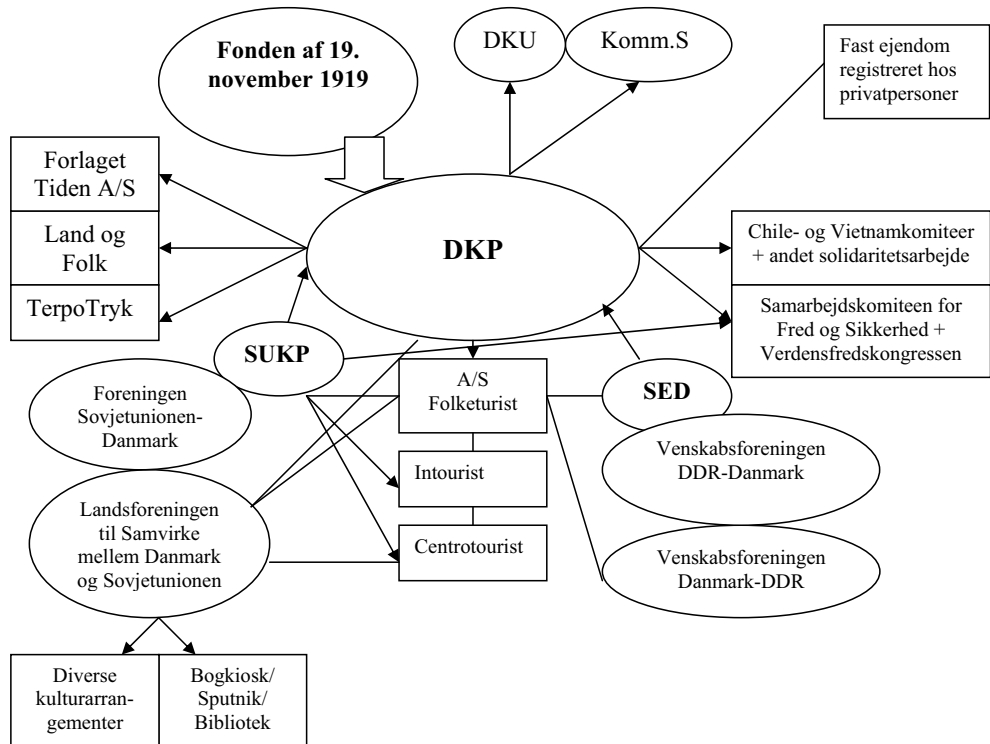
Uden de kontante overførsler til DKP ville partiets virksomhed have set ganske anderledes ud. Således ville det næppe have været muligt at drive flag-skibet „Land og Folk“, der ikke uventet gik ned efter de politiske omvæltninger i Østeuropa.

Alligevel er det rimeligt at antage, at de øvrige former for østlig partistøtte, der som tidligere nævnt havde nok så meget til formål at holde moralen og modet højt, var af måske større betydning end den direkte finansielle støtte. At østlandene stod til rådighed som varelager, opholdssted for de kæmpede kommunistiske kadre, politisk træningslejr og rejsebureau havde en mere synlig effekt og kunne umiddelbart mærkes af partierne set i forhold til den direkte økonomiske støtte, som blot forsvandt som bidrag til den øvrige bundløse gæld. Kommunistpartiers greb om magten i de østeuropæiske lande betød, at DKP kunne trække på disse landes hjælp, når partiet behøvede alle disse vare- eller serviceydelser. Eksempler på naturalistøtte og andre materielle håndsrækninger fra østlandene var mange og forskelligartede. De adskilte sig fra den kontante støtte ved at imødekomme aktuelle og håndgribelige ønsker fra de danske kommunister. Derudover rådede DKP tilsyneladende over bankkonti i de østeuropæiske statsbanker.⁸⁸

⁸⁶ Anmodning fra DKP's CK, 29. maj 1956, RGANI f. 4, op. 16, d. 69, ll. 30-33.

⁸⁷ „Problemer vedr. antisovjetiske og antikommunistiske kampagner. Antisovjetismen som hovedform for antikommunismen i Danmark“, CK-seminar 11.-18./6.1978, ABA, DKP's arkiv, Kasse 465: CK-kurser og seminarer.

Nedenstående skema giver et indtryk af pengestrømmen og det økonomiske samarbejde mellem DKP og de væsentligste danske organisationer, baseret på kildemateriale fra DKP's arkiv i ABA's arkiv, Landsforeningens arkiv og de tidligere DDR arkiver.

Den materielle del af denne naturaliehjælp bestod i stort set alt, hvad man kunne have brug for i forbindelse med politisk arbejde. Skulle der trykkes knaphulsmærker til 1. maj eller papirflag, indspilles plader med politiske sange eller bøger med taler af denne eller hin kommunistiske ideolog, stod Sovjetunionen og østlandene parat.⁸⁹ Støtten bestod også af farverige tiltag udbudt fra de socialistiske landes stande ved Land og Folk-festivalen, hvor eksempelvis DDR stillede pølser og tysk øl til rådighed for DKP-festen.⁹⁰ Den materielle støtte kom også DKP's medievirksomhed til gavn. „Land og Folk“

⁸⁸ Landesarchiv Mecklenburg/Vorpommern: BL IV/A/2.1073. Ingmar Wagner til Lia Ihns. 21.9.1965.

⁸⁹ Eksempelvis: Referat af samtale med medlem af DKP's CK's Politbureau Ib Nørhund 18. marts 1959, indberetning af Mikhajlov 26. marts 1959, RGANI f. 5, op. 50, d. 160, ll.78-81; Postanovlenije. „O svjasjakh s kompartijej Danii v 1973 godu“ [Forordning. Om forbindelserne med det danske kommunistparti i året 1973] CK's Sekretariat, 17. april 1973, RGANI f. 4, op. 22, d.101, ll. 35-38; SAPMO-Barch: DY 30/IV A 2/20/547: „SED-Hausmitteilung: Simultananlage für die KP Dänemarks“. 1.11.1967; Paul Markowski til MfAA. 10.3.1969; SAPMO-Barch: DY 30/IV B 2/20/177: Diverse Vorlagen for SED's Sekretariat vedrørende materiel støtte til DKP. 1976-77.

⁹⁰ SAPMO-Barch: DY30/Vorl. SED/ 40759/2: „Pressefest „Land og Folk“. 28.8.1984.

modtog løbende forskellige typer af udstyr fra de socialistiske lande, såsom trykkerimaskiner, skrivemaskiner og fotografiapparater.⁹¹

Blandt de mere kuriøse eksempler på hjælp var leverancen af et stort parti vin og spiritus til Knud Jespersens 50-års fødselsdag.⁹² Den type af støtte minder i sin karakter om østlandenes rolle som refugium for de danske kommunister. DKP havde mulighed for i begrænset omfang at trække på de socialistiske landes ferie- og kursteder.⁹³ Det skyldes den autoritet, som partiledelsen af et vestligt kommunistparti havde i forhold til partierne i øst. Den kunne få gennemført noget, der normalt var forbundet med stort besvær. Således kunne partiledelsen udvirke, at loyale partimedlemmer kunne få opholds- eller arbejdstilladelse i østlandene eller sørge for udrejse for østeuropæiske borgere, der havde forelsket sig i DKP-medlemmer.⁹⁴ De muligheder, der stod til partiets disposition, var med til at styrke ledelsen samt ikke mindst sammenholdet i DKP. Småprivilegier og smågaver fra øst til kammeraterne i broderpartierne i vest havde således dels en praktisk funktion, dels var de for danske kommunister en bekræftelse på, at de var en værdsat del af en større international politisk bevægelse.

Kursusvirksomheden havde som tidligere beskrevet til formål at styrke DKP's sammenhængskraft. Også denne virksomhed havde et økonomisk aspekt. DKP og tilknyttede organer som DKU, Komm.S. (Kommunistiske studenter), kommunistiske faggrupper og venskabsforeningerne fik stillet skolefaciliteter til rådighed af de socialistiske lande.⁹⁵ Denne type virksomhed var særligt en støtte, DDR kunne yde, fordi landet på grund af den korte afstand til Danmark kunne bruges til kortere ophold. DKP, der fik kurserne stil-

⁹¹ SAPMO-Barch: DY 30/IV A 2/20/547: Poul Emanuel til Abt. Int. Ver. 15.12.1966; Se Morten Thing (red.) *Guldet fra Moskva*, s.180-181 for detaljeret gengivelse af objekter og priser.

⁹² SAPMO/Barch: DY 30/IV B 2/20/177: „Geburtstag gen. Knud Jespersen“. 25.3.1976.

⁹³ DKP, sekretariatsmøder 6. september 1982 og af 5. august 1986, ABA, Kasse 135: Sekretariatsprotokol april 1980-april 1987; Udkast til protokol for samarbejde mellem SUKP og DKP i 1988, ABA, DKP's arkiv, kasse 397: SUKP Sovjet.; Referat af samtale med formand for DKP K. Jespersen og medlem af DKP's CK's politbureau I. Nørlund 21. februar 1959, indberetning af K. Levytjkin, 28. februar 1959, RGANI f. 5, op. 50, d. 160, l. 54; Ottjot o pojesdke delegatsii Latvijskogo otdelenija Obsjtjestva drusjby „SSSR-Danija“ v Daniju s 5 do 12 nojabrja 1978 goda i o predvaritelnykh itogakh „Dnej SSSR“ v Danii s utjastijem Latvijskoj SSR“ [Rapport om en rejse for den lettiske del af venskabsforeningen USSR-Danmark i Danmark 5.-12. november 1978 og om de foreløbige resultater af sovjetiske dage i Danmark med deltagelse af LSSR] Latvijā Valsts Arhivs, 338 f., 2 apr., 4 l., 12-21 lp. Ved enkelte lejligheder led kulturfremstødene under ferierende organisatorer, således var Allan Fridericia på Cuba og Ingmar Wagner i DDR i 1978, da sovjetiske dage i Danmark gerne skulle have været et større propagandamæssigt gennembrud.

⁹⁴ Eksempelvis: SAPMO-Barch: DY 30/IV A 2/20/547: Knud Jespersen til SED/Abt. Int. Ver. 17.8.1967.

⁹⁵ Eksempelvis fik DKP i 1963 stillet 290 skolepladser til rådighed i distriktet Rostock i DDR, SAPMO-Barch: DY 30/IV A 2/20/547: SED/Abt. Int. Ver. til DKP. 15.2.1963.

RGANI f. 4, op. 22, d.101, ll. 35-38. Postanovlenije [Forordning] 17. april 1973 fra CK's Sekretariat. „Om forbindelserne med det danske kommunistparti i året 1973“. Godkendelse af forslag fra CK's internationale afdeling om samarbejdet med DKP i 1973.

let til gratis rådighed, havde i øvrigt her mulighed for at tjene lidt ekstra, idet kursusdeltagere i en del tilfælde betalte for tilmeldingen.⁹⁶

Den sidste hovedfunktion, som de socialistiske lande udfyldte for de danske kommunister, var i stil med kurrejser og skolingsophold en række serviceydelser, DKP kunne trække på. De drejede sig om brugen af de socialistiske lande som rejsebureau. Såfremt partiet eller enkeltpersoner behøvede transport, havde partiledelsen mulighed for at rekvirere dette fra broderpartierne.⁹⁷ DKP's høje rejseaktivitet hang nøje sammen med partiets samhørighed med en international bevægelse. Som det var tilfældet med resten af støtten, var der her et umiddelbart interessesammenfald mellem DKP-ledelsen og de socialistiske lande. DKP havde brug for rejserne for at være en aktiv del af den kommunistiske bevægelse, og broderpartierne i de socialistiske lande ønskede at have DKP i folden og derved styrke de fælles målsætninger for den strategiske politiske udvikling i Danmark frem mod socialismen.

Venskabsforeningerne

For Politiets Efterretningstjeneste var disse foreninger arketyperiske eksempler på såkaldte frontorganisationer, hvor kommunisterne bag en tilsyneladende ikke-kommunistisk facade trak i trådene og ledte grupper af befolkningen, der ellers ikke ville følge dem, bag lyset.⁹⁸ Det kildemateriale, der er tilgængeligt i dag, viser, at PET i mangt og meget havde ret i denne tolkning. Østblokkens ledelse havde det udtrykkelige mål, at foreningerne skulle være de vestlige kommunistpartiers ideologiske og praktiske medhjælpere.⁹⁹ Kildemateriale fra DDR's Liga für Völkerfreundschaft, fra de sovjetiske statsorganer VOKS og SSOD, som stod for koordination af de sovjetiske venskabsforeninger og de kulturelle forbindelser med udlandet, samt fra Landsforeningen Danmark-Sovjetunionens arkiv viser, at østblokkens venskabsforeninger virkede som udførende organer for disse landes udenrigspolitiske målsætning. Endvidere fungerede de som kulturinstitutter og informationskontorer på samme måde som de tilsvarende organer fra de vestlige lande.

⁹⁶ Eksempelvis: Orientering om partikurset i Lütten-klein 14.-28. juli, juni 1974, ABA, DKP's arkiv, kasse 449: Sommerkurser 1972-1973).

⁹⁷ Eksempelvis: SAPMO-Barch: DY 30/IV A 2/20/547: Ib Nørlund til SED/Abt. Int. Ver. 16.2. 1963. Poul Emanuel til SED/Abt. Int. Ver. 6.7. 1966.

⁹⁸ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr.136 og 263.

⁹⁹ Det ses f.eks. i SSOD's målsætninger, som 1. sekretær ved den sovjetiske ambassade overbragte Ingmar Wagner i 1959: Referat af samtale med medlem af CK's politbureau og formand for den københavnske afdeling af DKP I. Wagner 24. februar 1959, indberettet 28. februar 1959, RGANI f. 5, op. 50, d.160, ll. 56-60; Venskabsforeningen Danmark-Sovjetunionen som Sovjetunionens vigtigste propagandakanal i Danmark, se „Ottjot missii SSSR v Danii sa 1949 god“ [Rapport fra det sovjetiske gesandtskab i Danmark for året 1949] marts 1950, RGASPI f.17, op. 137, d. 129, l. 88.

En undtagelse var venskabsforeningen mellem Danmark og Polen. Her fandtes to forskellige foreninger. „Foreningen af polakker i Danmark“, der var oprettet i mellemkrigstiden, og som i 1960 rummede omtrent 300 medlemmer, havde ifølge Polens repræsentanter i Danmark et samarbejde med den polske ambassade. Derimod betragtede ambassaden „Foreningen af frie polakker i Danmark“, oprettet 1959 med i alt 1.200 medlemmer, som uafhængig.¹⁰⁰ I 1968 skrev den polske ambassade om „Foreningen af frie polakker“, at den rummede folk, som ulovligt havde ophold i Danmark. Denne forening udførte ikke politisk, men socialt arbejde, og PET skulle ifølge Polens ambassade have informanter i foreningen gennem firmaet EVADO v. Evald Donnerstag.¹⁰¹ DKP's ledelse og den sovjetiske ambassade var stærkt utilfredse med denne sidstnævnte forening, som havde fremsat „antikommunistiske udtalelser“, og som havde afvist at få kommunister ind i ledelsen.¹⁰²

Det følgende stiller skarpt på de to vigtigste danske venskabsforeninger, nemlig Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen (herefter landsforeningen), oprettet i 1924 – året for Danmarks anerkendelse *de jure* af Sovjetunionen, og venskabsforeningen Danmark-DDR, stiftet i 1960. De to foreningers virksomhed og ledelsesmekanismerne var meget lig hinanden. Analysen af deres virksomhed lægger derfor vægt på forskellige aspekter, således at beskrivelsen af DDR-foreningen koncentrerer sig om styringsmekanismerne, mens undersøgelsen af den sovjetiske landsforening vil fokusere på dens aktiviteter i forhold til den danske offentlighed.

De to foreninger var skåret over samme læst. De havde en medlemsskare, der for en stor del, men ikke udelukkende, bestod af DKP'ere. Foreningernes bestyrelser var sammensat sådan, at foreningerne markerede en vis afstand til DKP, typisk ved, at formandsposter samt en række andre poster blev beklædt med helst relativt kendte ikke-kommunister. Desuden indgik i ledelsen en række kommunister, hvoraf én altid besatte den vigtige sekretærpost. Det var ikke mindst denne fordeling af poster og ansvar, og om man vil, magten i foreningerne, der fik PET til at placere foreningerne i kategorien frontorganisationer.

På østlig side var foreningernes søsterorganisationer officielt henholdsvis venskabsforeningerne Sovjetunionen-Danmark og DDR-Danmark. De østlige kommunistpartier havde fuld kontrol over disse østligt baserede venskabsforeninger, men lod dem formelt fremstå som organiseret ved folkeligt initiativ. Ligesom den internationale fagbevægelse samt ungdoms- og kvindebevægelserne i østblokken havde deres moderorganisationer, havde også venskabs-

¹⁰⁰ Side 47-52 af en indberetning fra den polske militærattaché i København, udat. ca. 1960, IPN 371/107.

¹⁰¹ „Niekture dane dotyczace sytuacji wywiadowczej Danii“ [Nogle data vedr. efterretningssituationen i Danmark] udat. ca. 1968, IPN 389/455, s. 128.

¹⁰² Referat af samtale 9. oktober 1959 med medlem af DKP's CK's politbureau Ib Nørlund, indberetning af ambassaderåd F. A. Mikhajlov 14. oktober 1959, RGANI f. 5, op. 50, d. 160, ll. 237-238.

foreningerne det. I Sovjetunionen sorterede de østligt baserede venskabsforeninger under Sammenslutningen af Sovjetiske Venskabsforeninger (SSOD) og i DDR under Liga für Völkerfreundschaft. Når freds- og kulturarbejdet skulle sættes i værk og finansieres gennem venskabsforeningerne i Vesten gik aftalerne, som beskrevet i kapitel 15 om apparatet, gennem et fastlagt netværk, hvor SUKP's CK var øverste styrende myndighed.

De østligt baserede søsterorganisationer bestod af personer, udpeget af myndighederne. Det var dels mennesker, der via deres fag og stilling havde kendskab til det pågældende vestlige land, dels kulturpersonligheder, mønsterarbejdere og andre, der repræsenterede forskellige dele af samfundet. Ledelsen var fuldtidsfunktionærer i de statsstyrede, centrale venskabsforbund. Det billede fremgår af det sovjetiske kildemateriale, da SSOD i 1958 i Moskva etablerede en søsterorganisation til den danske landsforening. Ud over personer med „faglig indsigt i landet eller med personlige kontakter i Danmark“, udpegede den kommunistiske ledelse også kollektive medlemmer som fabrikker, skoler og aviser.¹⁰³

Man kan således skelne mellem tre lag i venskabsforeningerne: Medlemmerne, den DKP-styrede ledelse og de østlige statsdirigerede partnerorganisationer. Indflydelsen på foreningernes målsætning og strategi var omvendt proportional med afstanden til medlemmerne selv.¹⁰⁴

Venskabsforeningen Danmark-DDR: fjernstyret venskab

Venskabsforeningen Danmark-DDR blev stiftet i 1960 ved et samarbejde mellem Danmarks Kommunistiske Parti og DDR. Tidspunktet for dens grundlæggelse faldt nøje sammen med, at DDR gennem et par år havde agiteret i Danmark for anerkendelse af den østtyske stat.¹⁰⁵ På dansk side faldt grundlæggelsen meget bekvemt sammen med, at DKP, der havde befundet sig i en eksistenskrise efter nedkæmpelsen af opstanden i Ungarn, mistede sin repræsentation i Folketinget. Dette nederlag var et hårdt slag for partiet, fordi det ikke blot mistede en platform, men også en vigtig finansieringskanal for DKP-funktionærerne. Her trådte de østtyske kammerater til og sikrede med venskabsforeningen erstatningsmidler til det fortsatte politiske arbejde.¹⁰⁶

Et overvældende personsammenfald mellem betroede partikammerater fra DKP's snævre cirkler på flere forskellige positioner i venskabsforening-

¹⁰³ „O predsedatelje pravlenija obsjtjestva SSSR-Danija“ [Om formanden for foreningen Sovjetunionen-Danmark] SUKP's CK's forslag til medlemsprofiler i den sovjetiske-danske forening, 19. september 1956, RGANI f. 4, op. 16, d. 551, ll.1, 3-20.

¹⁰⁴ For yderligere litteratur se i øvrigt: Gerhard Kasper, Bernhard Köchner, *Die Liga für Völkerfreundschaft 1961-1990*, 2000; Hans Georg Golz, *Verordnete Völkerfreundschaft*, 2004.

¹⁰⁵ Se kapitel 17, afsnittet „Indsatsen fra DDR-staten“.

¹⁰⁶ Thomas Wegener Friis, *Den nye nabo. DDRs forhold til Danmark 1949-1960*, 2001, s. 32.

erne vanskeliggjorde PET's kortlægningsarbejde.¹⁰⁷ I venskabsforeningen Danmark-DDR var sammenkædningen af forskellige politiske aktiviteter og personlige bånd helt evident. De tre ledende personligheder i foreningen var nemlig ikke blot alle DKP'ere, men også i familie. Selskabets første – lønnede – sekretær var Københavns tidligere byggeborgmester Johannes Jens Hansen. Denne stilling overtog i 1971 hans datter Lisbeth Osborn, der havde en fortid i DKU. Hendes mand Harry Osborn, formand for de Københavnske murere og medlem af DKP's politibureau, indtog i mange år formandsposten. Den hollandske historiker Carel Horstmeier har ikke uden humor kaldt venskabsforeningen Danmark-DDR for „Die Osborns: Familiesoap Freundschaftsgesellschaft“ med et satirisk hint til det kendte tv-show med den aldrende rock-musiker Ozzy Osbourne“.¹⁰⁸ Da venskabsforeningen samtidig var kollektivt medlem af Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed indgik venskabsforeningen i et netværk, der foruden venskabs- og fredsarbejdet også knyttede an til DKP's partiledelse, fagforeningsarbejde, kommunalpolitik og ungdomsarbejde.

Venskabsforeningen skulle i de første mange år af sin eksistens primært arbejde for dansk anerkendelse af DDR, og derved fungere som indflydelseskanal for DDR's udenrigspolitik. Herunder var opgaven at støbe fundamentet for dette resultat ved at udbrede et positivt billede af DDR i Danmark.¹⁰⁹ Det var en ganske omfattende opgave, der hvilede på DDR-venskabsforeningerne i Vesten, hvilket ikke sjældent førte til uoverensstemmelser mellem de nationale venskabsforeninger og DDR om aktivitetsniveauet. Det viste sig blandt andet i Finland, hvor DDR-repræsentationen forsøgte at få den derværende forening, der blev drevet af frivillige, til at påtage sig flere servicefunktioner for den stedlige DDR-repræsentation.¹¹⁰ I Danmark, hvor DDR betalte både sekretærlønning og materialer, var denne konflikt ikke mindre udtalt. De lokale DDR-repræsentanter på den østtyske handelsrepræsentation var utilfredse med foreningens aktivitetsniveau og gennemslagskraft.¹¹¹ Den østtyske handelsrepræsentation klagede for eksempel over, at Venskabsforeningen ikke var særlig aktiv, og at de „danske kammerater resignerer over for hetzen mod DDR“.¹¹²

¹⁰⁷ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 137 og 130.

¹⁰⁸ Carel Horstmeier, *Mit eine Annerkennung ist vorläufig nicht zu rechnen. Die Annerkennungspolitik der DDR und die Beziehungen zu den Niederlanden, Belgien und Dänemark 1949-1973*. Dissertation, Universiteit Groningen, 2005.

¹⁰⁹ SAPMO-Barch: DY60/4623: „Entwurf Grundorientierung für die Tätigkeit der Deutsch-Nordischen Gesellschaft in der DDR im Jahre 1964“.

¹¹⁰ Dörte Putensen, *Finland im Spannungsfeld zwischen Ost und West*, 2000.

¹¹¹ Eksempelvis: SAPMO-Barch: DY 30/IV A 2/20/553: Mødereferat GO-Kopenhagen. 5.4.1965. DY 30/IV A 2/20/554: „Diskussion zur Wahlberichtsversammlung der GO der KV/VV am 27.10.1966. 27.“

¹¹² SAPMO-Barch: DY 30/IV A 2/20/ 547: „Kurzinformation über eine Einschätzung der Lage in Dänemark und über die Isländische Partei durch die dänischen Urlauber“. 30.5.1963.

Betegnelsen kammeraterne om venskabsforeningen viser, at man fra østtysk side betragtede venskabsforeningen som en umiddelbar forlængelse af DKP. Følgelig var ledelsen af foreningen ikke en sag, som DDR turde overlade til medlemmerne, men derimod forhandlingstema på „topplan“ mellem SED og DKP-ledelsen.¹¹³ En tilsvarende holdning kom til udtryk i en indberetning fra 1983 fra den østtyske ambassade i Danmark, hvor de progressive kræfter defineres som DKP, venskabsforeningen og „de fremskridtsvenlige dele inden for fredsbevægelsen“.¹¹⁴ Forbindelserne mellem parti og venskabsforening trådte ligeledes frem ved, at DKP ved et møde i DDR mellem kommunistpartierne fra Østersølandene lod sig repræsentere gennem medlemmer fra venskabsforeningen.¹¹⁵

For DDR var der både fordele og ulemper ved at lade det danske broderparti stå for venskabsforeningen Danmark-DDR. Fordelen var, at man derigennem var sikre på den politiske loyalitet. Ulempen var, at foreningen risikerede at udvikle det, SED betegnede som „Sektetikertum“,¹¹⁶ en betegnelse, der dækkede over, at foreningen manglede politisk bredde og dermed også politisk gennemslagskraft. Den kritik gik igen i østtyskernes kritik af foreningens aktivitetsniveau og evne til at nå ud til befolkningen og beslutningstagerne.

For DKP var grebet om venskabsforeningen en fordel, fordi det understøttede partiets skrantende finanser. De danske kommunister var ganske vist ikke afvisende over for kritikken fra østtysk hold, men deres løsningsforslag indeholdt en styrkelse af DKP'ernes egen position. Kritikken mod den aldrende Johannes Jens Hansen imødegik man fra DKP's side med forslag om, at DDR blot kunne betale for endnu en funktionær. Begrundelsen for at beholde Hansen var hans hidtidige meritter inden for DKP, altså var der tale om en form for aftægtsjob.¹¹⁷ Ønsket om større politisk bredde imødegik DKP med at foreslå, at østtyskerne lagde den politisk brede anerkendelseskomite ind under venskabsforeningen.¹¹⁸ Anerkendelseskomiteen havde netop været en torn i øjet på DKP, fordi den lå uden for partiets politiske kontrol. Partiet havde over for østtyskerne kommenteret oprettelsen med ordene: „Nu har I jeres komité“.¹¹⁹

¹¹³ SAPMO-Barch: DY 30/IV B 2/20/175: „Vermerk über die Beratung beim Vorsitzenden der KPDä Gen. Knud Jespersen am 13.4.1973 über die Arbeit der Freundschaftsgesellschaft“. 25.4.1973.

SAPMO-Barch: DY 30/IV B 2/20/177: „Bericht über den Aufenthalt einer Delegation des ZK der KP Dänemarks in der DDR vom 2.-5.5.1973“. 5.5.1972.

¹¹⁴ SAPMO-Barch: DY30/Vorl. SED/ 27557: „Entschliessung der Wahlberichtsversammlung der GO“. 12.11.1983.

¹¹⁵ SAPMO-Barch: DY 30/J IV 2/201/730: „Stenografische Niederschrift der Beratung der Abteilung Internationale Verbindungen mit Genossen von Bruderparteien zur Vorbereitung der Ostseewoche 1966.“. 27.11.1965.

¹¹⁶ SAPMO-Barch: DY 13. „Rede des Genossen Feist. Präsidiumstagung 24.11.1976“. 24.11.1976.

¹¹⁷ SAPMO-Barch: DY 30/IV A 2/20/547: „Bericht über meine Reise nach Kopenhagen vom 14.-19.5.1965“.

¹¹⁸ SAPMO-Barch: DY 30/IV B 2/20/175: „Vermerk über die Beratung beim Vorsitzenden der KPDä Gen. Knud Jespersen am 13.4.1973 über die Arbeit der Freundschaftsgesellschaft“. 25.4.1973.

¹¹⁹ Carel Horstmeier, „Særlige forbindelser?“, *Thomas Wegener Friis, Andreas Linderoth (red.)*, „DDR og Norden“, 2005, s. 135.

Med Danmarks anerkendelse af DDR fik venskabsforeningen redefineret sin rolle. Hele det østtyske udlandsapparat var henvist til at benytte sig af utraditionelle påvirkningskanaler, hvilket den norske historiker Sven Holtmark har givet betegnelsen paradiplomati.¹²⁰ En form for påvirkning, der går frem med en bred palet af politisk og kulturelt kontakt- og delegationsarbejde mindede meget om venskabsforeningernes og Liga für Völkerfreundschafts arbejds-metoder. Anerkendelsen i 1973 betød et ombrud af det østtyske udlandsapparat. De nyvundne ambassader og udenrigsministeriet skulle sørge for at have en pæn og uangribelig linje. „Masseorganisationerne og de samfundsmæssige organisationer“ havde derimod fortsat muligheden for at indtage et „skarper klasse-mæssigt“ synspunkt, som SED's propagandasekretær Manfred Feist skrev til politbureau-medlemmet Albert Norden.¹²¹ Det betød, at det statslige diplomati skulle sikre rammerne for den fredelige sameksistens med de vestlige regeringer, mens organisationerne kunne føre en mere skarp propaganda. Disse organisationer var fagforeningen FDGB samt Liga für Völkerfreundschaft og derigennem Venskabsforeningen Danmark-DDR.

Den skarpe ideologiske profil kom til udtryk i de målsætninger, Ligaen satte sig for Venskabsforeningerne. Målene og de bagvedliggende overvejelser begrundede Ligaen således:

„Vores hovedopgave i disse lande (de kapitalistiske industristater) består i at styrke socialismens og DDR's position og i at befæste den fredelige sameksistens mellem lande med forskellig samfundsform. Arbejdet skal udvikles på to planer: det statslige plan og på organisationsniveau. Hertil kommer det kulturelle og kommercielle område i de kapitalistiske lande.

Ved alle statslige kontakter må man forvente et modkrav om anvendelse af reciprocitetsprincippet. I forbindelse med organisationerne, i særdeleshed når det gælder venskabsforeningerne, er denne fare mindre. Det giver Ligaen og venskabsforeningerne et bredt virkefelt ...

Retningslinjerne for det udlandspropagandistiske område i det kapitalistiske udland var:

- Et tæt samarbejde med de socialistiske lande for at koordinere aktiviteterne og styrke socialismens fortsatte tiltrækningskraft (fælles arrangementer).
- Tættere forbindelse med de socialistiske og demokratiske kræfter i disse lande.
- Udbygning af kontraktssamarbejde for at sikre DDR et større manøvrerum også for organisationerne.
- Maksimal inddæmning af de kapitalistiske landes manøvrerum.¹²²

¹²⁰ Sven Holtmark, *Avmaktens diplomati, DDR i Norge*, 1999, s. 24

¹²¹ SAPMO-Barch: DY30/Vorl. SED/ 32445: „Gedanken für die Fortführung der Auslandsinformation“. 23.1.1972.

¹²² SAPMO-Barch: DY13. „Entwurf der Politischen Orientierung der Liga für Völkerfreundschaft der DDR zur Lösung ihrer Aufgaben 1975.“ 15.7.1974.

Henvisningen til reciprocitetsprincippet var et vigtigt element til forståelsen af venskabsforeningernes arbejde. Udover at det havde en vis sløringseffekt, at foreningerne foregav en tværpolitisk bredde og derved håbede på accept, var fordelene ved at benytte sig af disse „private“ foreningsinitiativer for østlandene, at indtrykket af statslig styring blev nedtonet. Det kom derved ikke til at fremstå som et samarbejde, der kunne kategoriseres som en international aftale. Internationale aftaler lagde nemlig, som bekræftet af Helsinki aftalen, vægt på princippet om reciprocitet – eller gensidighed. Havde DDR ladet denne hårde systemkritiske propaganda gå via en statslig organisation, som for eksempel et kulturinstitut, kunne den anden stat kræve tilsvarende rettligheder i DDR.¹²³ Tanken om vestlige institutioner, der fuldt legalt underdække af kulturudveksling agiterede mod regimet og for et demokratisk-kapitalistisk system, ville være ødelæggende for det østlige system.

Venskabsforeningsmodellen var taknemmelig, fordi danske statsborgere her på eget initiativ uden krav om gensidighed kunne styrke socialismen og modarbejde kapitalismen gennem profileringen af DDR.¹²⁴ Ud over samarbejdet med DKP og den finansielle støtte til venskabsforeningen sikrede Ligaen, at danskerne holdt sig til den rette politiske linje gennem konsultationer med de ledende personer i foreningen. Retledning og aktiviteter blev fastholdt gennem samarbejdsaftaler.¹²⁵ En aftale fra 1975 forpligtede blandt andet venskabsforeningen til at popularisere DDR's realisering af SUKP's og SED's partikongresser og virkeliggørelsen af det socialistiske samfund i Østtyskland. Til gengæld lovede Ligaen at berette om de danske „progressive kræfter“ i den østtyske offentlighed. Efter denne hensigtserklæring nævnte aftalen konkrete aktiviteter som filmarrangementer, udstillinger og formidling af propaganda om DDR, modtagelse af østtyske kunstnere og forskere i Danmark samt et lang række delegationsbesøg fra Danmark i DDR. På den måde understøttede venskabsforeningen DDR's påvirkningsvirksomhed på kultur- og undervisningsområdet.¹²⁶ Til støtte for denne virksomhed kunne DDR foruden foreningen trække på kræfterne i DDR's kulturcentrum i Stockholm – den østtyske pendant til Goethe-Institutterne – der også havde ansvar for Norge og Danmark.

¹²³ Dette skete i Frankrig, der på baggrund af gensidighedsprincippet oprettedes et fransk kulturinstitut i Østberlin. DDR sørgede for at „pakke det ind“ i MfS for at undgå, at instituttet udviklede sig til et centrum eller en inspirationskilde for regimemodstand. Ulrich Pfeil, *Die „andere“ deutsch-französischen Beziehungen. Die DDR und Frankreich 1949-1990*, 2004, s. 548ff.

¹²⁴ SAPMO-Barch: DZ9/ 184.901: „Abschlussbericht über die „Begegnung von Vertretern der Freundschafts- und Friedensbewegung der Ostseeanliegerstaaten, Norwegen und Islands“. 11.7.1974.

¹²⁵ Eksempelvis: SAPMO-Barch: DY13. „Notizen für die Ausführungen bei der Zusammenkunft der Präsidenten der Freundschaftsgesellschaften und Vorsitzende der Freundschaftskomitees.“ 27.5.1975. „Programm der Beratung mit Präsidenten der Nationalen Freundschaftsgesellschaften zur DDR zur 21.-23.3.1975 in Berlin.“

¹²⁶ SAPMO-Barch: DY13. „Entwurf des Jahresprotokoll für die Zusammenarbeit zwischen der Freundschaftsgesellschaft Dänemark-DDR und der Gesellschaft DDR-Nordeuropa für 1976.“ 12.1.1976.

Dokumenter fra Ligaen viser, at man mente, at hjælp var tiltrængt. Selvom den danske venskabsforening i 1980 var blevet tildelt den forgyldte anerkendelse „Grosser Stern der Völkerfreundschaft“ og rost i de højeste østtyske organer for samlet set at have opnået voksende politisk tiltrækningskraft og styrke, vurderede Ligaen i 1983, at den „dårlige strategisk-politiske arbejdsstil“ ikke kunne overses og den manglende forståelse for vigtigheden af politisk og social bredde i ledelsen hæmmede mulighederne for, at foreningens kunne opnå yderligere vægt og betydning i samfundet.¹²⁷

Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen

Den brede repræsentativitet lykkedes bedre for den dansk-sovjetiske venskabsforening. DKP'erne i ledelsen drog omsorg for, at Landsforeningen formelt fremstod som uafhængig af kommunisterne. Udadtil fastslog hovedbestyrelsen, at Landsforeningens virksomhed i det danske offentlige rum kun skulle bestå af rene, upolitiske kulturaktiviteter.¹²⁸ Venskabsinstitutionens idé var gensidig formidling af de pågældende landes kultur. Landsforeningen varetog denne opgave med et væld af aktiviteter såsom foredragsarrangementer, studiekredse og debataftener med emner vedrørende sovjetisk politik, og desuden formidling af sovjetisk kultur gennem arrangementer med sovjetiske dansere, musikere og kunststillinger. Landsforeningen organiserede også sprogundervisning, drev biblioteks- og biografvirksomhed samt en boghandel.

Dette image havde ledelsen i 1970'erne styrket ved at etablere et præsidium, der ifølge lovgrundlaget var „repræsentativt for dansk kultur og erhvervsliv, for politik og videnskab og for danske faglige og folkelige organisationer“.¹²⁹ DKP'eren, landsretssagfører Carl Madsen havde forinden forsikret Ingmar Wagner om, at i udkastet til et lovgrundlag for præsidiet „får præsidiumet absolut ikke noget at skulle have sagt og kan ikke gøre knuder i påkommende tilfælde, og det er vel også meningen.“¹³⁰

Landsretssagfører og medlem af Det Radikale Venstre, Hermod Lannung, fungerede som formand for foreningen 1974-1996. Et DKP-kontrolleret arbejdsudvalg varetog den daglige drift og kontakten til den sovjetiske ambassade. I den her behandlede periode var DKP'eren Ingmar Wagner hovedansvarlig. De sovjetiske kilder afspejler, at DKP's ledelse havde en afgørende ind-

¹²⁷ SAPMO-Barch: DY13: „Plan für die Weiterentwicklung der Freundschaftsbewegung in Dänemark 1983-1985.“ 15.6.1983.

¹²⁸ Skrivelse til redaktionen på Kolding Folkeblad 2. juni 1989 og til Ekstrabladet 8. juni 1989, Landsforeningens Arkiv.

¹²⁹ Love for Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen samt Ændringsforslag til Landsforeningens love, Landsforeningens Arkiv.

¹³⁰ Brev til Ingmar Wagner, Landsforeningen, 13. februar 1971, Landsforeningens Arkiv.

flydelse på Landsforeningens ledelse, og at partiet delte sine overvejelser med den sovjetiske ambassade og SSOD.¹³¹

Den brede repræsentativitet afspejlede sig i nogen grad i de kollektive medlemskaber, som bl.a. omfattede virksomheder med økonomiske interesser i Sovjetunionen såsom Store Nordiske Telegrafskab. Store Nordiske var det udenlandske selskab, der fik den første koncession på en ny undersøisk kabel-linje mellem Sovjetunionen og Danmark i 1921.

Landsforeningens ledelse beklagede, at det brede politiske spektrum af partimedlemskaber samt Dansk Arbejdsgiverforening, De Samvirkende Fagforbund (datidens LO) og AOF havde udmeldt sig i årene 1948-49 som følge af det anspændte Øst-Vest forhold i perioden.¹³² Gennem resten af den kolde krigs periode fremhævede Landsforeningen offentligt de mange danske kulturpersonligheder og borgerlige politikere, som var medlemmer af foreningen. Foreningen kom dog ikke til at leve op til den sovjetiske ambassades forventninger om „en massebevægelse“. Når det i 1961 blev angivet, at den havde 14.000 medlemmer skyldtes det primært de mange kollektive medlemskaber ved virksomheder og foreninger. Gennem korrespondance mellem SSOD og ledelsen i den norsk-sovjetiske venskabsforening ses, at det var en bevidst politik at øge de kollektive medlemskaber, da summen af de individuelle medlemskaber ikke gjorde indtryk.¹³³

For landsforeningens søsterorganisation med sæde i Moskva var formidlingen af dansk kultur ikke det primære. Planerne for kulturelt samarbejde mellem de to foreninger afspejler ganske vist en nogenlunde ligelig fordeling af information om Danmark i Sovjetunionen som omvendt. Typisk var det dog, at det især var danskerne, der skulle præsenteres for et positivt billede af Sovjetunionen. Her leverede de sovjetiske myndigheder informationerne. Store grupper af danskere skulle „gøre sig bekendt med det russiske folks tilværelse“ gennem rejser, bog- og filmmateriale, mens hovedaktiviteten fra sovjetisk hold var at sende sovjetiske foredragsholdere til Danmark, som lands-

¹³¹ Referat af samtale 16. juli 1954 med medlem af DKP's CK Ib Nørlund, indberetning af I. G. Sysøjev 20. juli 1954, RGANI, f. 5, op. 28, d. 226, ll. 236-238; Referat af samtale med formand for det danske kommunistparti Aksel Larsen, 6. maj 1955, indberetning af I.G. Sysøjev, 7. maj 1955, RGANI f. 5, op. 28, d. 332, ll. 102-104; referat af samtale med Landsforeningens næstformand Alfred Jensen og fungerende generalsekretær Ifrim Jensen 17. juli 1958] indberetning af V. Aleksandrov 31. juli 1958, GARF f. 9576, op. 11, d. 6, ll. 171-173.

¹³² Alfred Jensen (red.), „Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen“, *Dansk-Russisk Samvirke i 75 år*, 1999, s. 5-10.

¹³³ „Sovetsko-datskije odnosjenija (kratkaia spravka)“ [De sovjetisk-danske relationer (kort notat)] af chef for skandinavisk afdeling i MID, N. Lunkov, 14. september 1961, AVP RF f. 85, op. 46, p. 169, d. 6, ll.39-42; Referat af samtale med medlemmer af en delegation fra landsforeningen Norge-Sovjetunionen M. Hejberg og A. Bielig, 25. september 1956, indberetning fra N.J. Vissjilin 2. oktober 1956, RGANI f. 5, op. 28, d. 436, ll. 111-112.

Kulturfremskud. Åbning af kirgisiske kultur-dage på Københavns Rådhus, 1979. Fra venstre: Temirbek Kosjojev, Kirgisiens Øverste Sovjet, Landsforeningens formand Hermod Lannung, sekretær Asger Pedersen, overborgmester Egon Weidekamp, ambassadør Nikolaj Jegorjjev, kirgisisk danser, og rådhusforvalter Jens J. Lindsteen. (Landsforeningens arkiv).

foreningen skulle lave aftaler for på danske skoler og kulturinstitutioner.¹³⁴

Små indikationer på denne vægtning ses eksempelvis af et udkast af 25. maj 1959 til vedtægter for den sovjetiske del af venskabsforeningen, hvor „oplysninger om det danske samfund“ var strøget af formålsparagrafferne.¹³⁵ Ligeledes fremgår det af Landsforeningens eget udkast til planen for 1972, at „udvikling af kontakter i bredest muligt omfang på alle samfundslivets områder“ blev slettet.¹³⁶ Formålet med venskabs- og kulturforbindelserne fremgår også af den sovjetiske ambassades perspektivplan for forbindelser med Danmark fra 1963: „Vi skal styrke arbejdet med at propagandere for den kommunistiske ideologi i Danmark. I den forbindelse er det nødvendigt at udnytte kulturaftalen mellem Sovjetunionen og Danmark, underskrevet 11. september 1962, til at styrke vores ideologiske indflydelse i Danmark.“¹³⁷

Sovjetiske foredrag i danske foreninger var ifølge de sovjetiske ambassade-medarbejdere et vigtigt redskab til en positiv formidling af Sovjetunionens udenrigspolitik. Ambassaden var i 1962 opmærksom på det danske netværk af „politiske partier, regeringsorganer, fagforeninger, ungdomsorganisationer samt militære og religiøse forbund“, som udover at oplyse om kultur og kunst var de „primære kanaler til spredning af den borgerlige ideologi“. „Herigenem støttes den danske nationalisme og der føres antikommunistisk agitation.“ De allerede etablerede strukturer gav ambassaden en lys idé: „Vi kan bruge kultur-oplysningsforbundene bredt til at fremføre foredrag om vores

¹³⁴ Planerne for kulturelt samarbejde 1962, 1966, 1968 og 1972, mellem Sammenslutningen af sovjetiske venskabsforeninger, Foreningen „Sovjetunionen-Danmark“ og Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen“, Landsforeningens Arkiv.

¹³⁵ Dokument nr. D 65, udkast af 25. maj 1959 til reglement for den sovjetiske del af venskabsforeningen „Sovjetunionen-Danmark“, <http://www.kb.dk/kultur/expo./rusland/abm.htm>, set 25. april 2005.

¹³⁶ „Udkast til plan for kulturelt samarbejde mellem Sammenslutningen af sovjetiske venskabsforeninger, foreningen Sovjetunionen-Danmark og Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen. Udateret. GARF f. 9576, op. 11, d. 339, ll. 106-110.

¹³⁷ „O nasjikh sadatjakh v rasvitii sovetsko-datskikh odnosjenij na blisjajsijje gody“. Orientirovotjnij perspektivnyj plan [Om vores opgaver med henblik på udviklingen af sovjetisk-danske forbindelser i de kommende år. Orienterende perspektivplan] af K. Levjtjkin, 5. august 1963, AVP RF f. 085, op. 48, p. 173, d. 8, l. 48.

fredelige udenrigspolitik og vindinger inden for landbruget“... „Det er en mulighed og nødvendighed at skabe tæt kontakt mellem danske oplysningsforbund ... og Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen og Foreningen USSR-Danmark. Et samarbejde med Mellemlfolkeligt Samvirke og Det danske selskab ville kunne spille en positiv rolle i udvidelsen af de kulturelle forbindelser mellem Sovjetunionen og Danmark“.¹³⁸

Den sovjetiske attaché S.E. Sjuravljov glædede sig i 1964 over, at det danske teaterforbund ARTE havde modtaget sovjetiske foredragsholdere og formidlet dem til 21 danske skoler og seminarier, fortrinsvis i provinsen. Ved disse arrangementer var det „i langt de fleste tilfælde lykkedes at indføre betragtninger om Sovjetunionens holdning til væsentlige udenrigspolitiske spørgsmål som det tyske spørgsmål, nedrustning og dannelsen af et kollektivt sikkerhedssystem i Europa og en atomvåbenfri zone“. Foredragene faldt sammen med Krags besøg i Sovjetunionen, hvilket havde fået mange til at spørge om rejsen og handelssituationen mellem Danmark og Sovjetunionen. Sjuravljov konstaterede, at „danskerne er tilbageholdende over for politiske foredrag“, men at de ansatte på ambassaden „godt kan tage ud i provinsen og holde foredrag om andre emner“, f.eks. det sovjetiske uddannelsessystem. „Erfaringen viser, at foredragstemaet ikke er afgørende for temaerne for diskussionen der kommer bagefter, det er nærmest bare et påskud, og her kan man sagtens komme ind på det sovjetiske udenrigspolitiske program ...“.¹³⁹

Ud over at være en velegnet formidler af denne type foredrag, var landsforeningen også ifølge de sovjetiske ambassademedarbejdere velegnet som central for undervisningsmateriale, som danske skolelærere kunne benytte. Det fremgår af en korrespondance fra 1957 mellem ambassadør Slavin og SSOD. Ambassaden fik mange henvendelser fra danskere, som ønskede information om Sovjetunionen, og det blev besluttet at stille et ajourført informationsmateriale til rådighed for „danske mellemskolelærere, lærerstuderende og i det hele taget folk med virke indenfor kultur og videnskab“. Det ville „styrke propagandaen om Sovjetunionen som modvægt til den vestlige presses løgnagtige propaganda“. Slavin mente, at „de danskere, der viser denne interesse, kan være en hjælp, især historie- og geografilærere, ved at anvende der til egnet materiale i deres forelæsninger og undervisning“. SSOD mente, at landsforeningen skulle være mellemlid, da det ville „styrke foreningens auto-

¹³⁸ „Osnovnye kulturno-prosvetitelnye organizatsii Danii. Spravka“ [De vigtigste kultur-oplysningsforbund i Danmark. Oversigt] Indberetning af 3. sekretær I. Vinnitjenko, 6. september 1962, GARF f. 9518, op. 1, d. 207, ll.1-11.

¹³⁹ „Ottjot o komandirovke v Jutlandiju s 26 fevralja po 16 marta 1964 goda“ [Rapport om tjenesterejse til Jylland 26. februar -16. marts 1964] Indberetning af attaché S.E. Sjuravljov 30. marts 1964, GARF f. 9518, op. 1, d. 207, ll. 65-70.

ritet som national dansk organisation“. Interesserede danskere skulle altså henvises til landsforeningen, som fik tilsendt materialet.¹⁴⁰

Ambassadens henstillinger udførtes af den sovjetiske del af venskabsforeningen. I årsplanen for 1961 for foreningen Sovjetunionen-Danmarks arbejde fremgår det, at der skal arbejdes for kontakter til det pacifistiske Mellemløst Samvirke, samt at danske historie- og geografilerere skal modtage materiale om sovjetiske ungdoms uddannelse, liv og fritid. Der skal ifølge planen endvidere etableres kontakter til de danske oplysningsforbund, og man skal diskutere muligheder for kontakt til Det danske selskab.¹⁴¹

Styrket informationsudveksling mellem danske og sovjetiske skolelærere havde i øvrigt været ambassadens ønske siden begyndelsen af 1960'erne. Her arbejdede de sovjetiske repræsentanter på at fremme SUKP's påvirkningsarbejde gennem faglige delegationsbesøg. I 1964 fremhævede ambassaden i en indberetning betydningen af danske lærerbesøg, idet „det ville være nyttigt, om der mellem dem var en række personer, som nærrede loyale følelser til os.“¹⁴² Landsforeningen fulgte i de følgende årtier op med „Dansk-sovjetiske lærerseminarer“. I 1970'erne indledte Landsforeningen et samarbejde med APN-kontoret i Danmark om hæfter vedrørende samfundsforhold i Sovjetunionen¹⁴³ og organiserede udstillinger med materiale fra det sovjetiske undervisningsvæsen.¹⁴⁴

Eksempler på, at Sovjetunionen pressede på for at Landsforeningens arbejde og kontakter mere direkte kunne understøtte østblokkens udenrigspolitik, var, da bestyrelsen i foreningen „USSR-Danmark“ i 1965 havde initiativer i forbindelse med „den amerikanske aggression i Vietnam“ på dagsordenen. Medlemmerne i den sovjetisk baserede søsterorganisation blev anbefalet, at „bruge deres korrespondance med danske foreninger og enkeltpersoner til at fordømme den amerikanske aggression i Vietnam“.¹⁴⁵

Gennem 1970'erne engagerede landsforeningen sig i Sovjetunionens politik for neutralisering af, hvad SSOD omtalte som antisovjetisk propaganda¹⁴⁶,

¹⁴⁰ Slavin til MID's skandinaviske afdeling og VOKS' skandinaviske afdeling, 22. februar 1957, GARF f.5283, op. 20, d. 55, ll. 44-45. Sjenikov, medlem af VOKS' ledelse, til Slavin, 22. marts 1957, GARF f. 5283, op. 20, d. 55, l. 46.

¹⁴¹ „Plan raboty Obsjtjestva „SSSR-Danija“ na 1961 god“ [Plan for foreningen USSR-Danmarks virke for 1961] udat. GARF f. 9576, op. 11, d.120, ll.1,7.

¹⁴² „Ottjot o komandirovke v Jutlandiju s 26 fevralja po 16 marta 1964 goda“ [Rapport om tjenesterejse i Jylland 26.februar – 16. marts 1964] Indberetning af attaché S.E. Sjuravljov 30. marts 1964, GARF f. 9518, op. 1, d. 207, ll.65-70.

¹⁴³ „Spravka o dejatelnosti Obsjtjestva „Danija-SSSR“ po sostojaniju na 1-oje ijulija 1973 goda.“ [Indberetning om Landsforeningen Danmark-Sovjetunionens virke pr. 1. juli 1973] Indberetning fra Ju. Samokhin, SSOD, og 1. sekretær ved ambassaden 21. juni 1973, GARF f. 9576-R, op. 20, d. 123, l.203.

¹⁴⁴ Brev fra Ingmar Wagner til foreningen Sovjetunionen-Danmark, SSOD, 1. oktober 1970, Landsforeningens Arkiv.

¹⁴⁵ „Protokol no. 2 Sasedanija Pravlenija Obsjtjestva „SSSR-Danija“ ot 20 aprelja 1965 goda“ [Protokol nr. 2, møde i foreningen USSR-Danmarks ledelse 20. april 1965] GARF f. 9576, op. 11, d. 223, ll. 38.

¹⁴⁶ Hovedbestyrelsesmødet i Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen (28. januar 1974); „Uttalande“ fra de nordiske venskabsforeninger, 15. september 1974, Landsforeningens Arkiv.

herunder tilbagevisning af dissidenters og menneskerettighedsgruppers kritik af østblokkens samfund,¹⁴⁷ og i promoveringen af østblokkens fredspolitik.¹⁴⁸

Delegationer og politturisme

Et vigtigt påvirkningsredskab for østblokken, hvor venskabsforeningerne spillede en betydelig rolle, var udveksling af besøgsgrupper. De politiske grupperejser til østlandene byggede på den overbevisning, at de besøgende ville udviske de „forkerte“ billeder, som den vestlige presse gav af de socialistiske lande, og i stedet gennem mødet med „repræsentative“ borgere, mønstervirksomheder og kollektivbrug kunne berette positivt om livet under socialismen i deres hjemland. Strategien bag denne vejledning af vestlige sandhedsvidner, kommer til orde i indberetninger og strategipapirer fra de sovjetiske og østtyske myndigheder.¹⁴⁹

De personer, institutioner og organisationer uden for østblokken, der skulle sættes i stand til at videreformidle propagandabudskaberne, blev betegnet som „multiplikationsfaktorer“.¹⁵⁰ Målgrupperne for de nøje udarbejdede planer for delegationsbesøg var derfor dels nøglepersoner i den danske offentlighed som politikere, meningsdannere og offentligt kendte personer. Dertil kom foreningslivets repræsentanter (fagforeninger, fredsgupper, ungdoms- og kvindebevægelser) og faglige grupper (kommunalpolitikere, arkitekter, videnskabsmænd, journalister, lærere, pædagoger m.fl.).¹⁵¹ Det frem-

¹⁴⁷ Generalforsamling for Københavnsafdelingen den 23. januar 1974, beretning ved Allan Fridericia, Landsforeningens arkiv; Brev fra Carl Madsen til Landsforeningen angående kampagne mod Amnesty Internationals kampagne, 1. oktober 1974, Landsforeningens Arkiv.

¹⁴⁸ Fælles møde for de skandinaviske venskabsforeninger lørdag den 13. oktober 1973, Landsforeningens Arkiv; oversigt over mulige deltagere fra danske politiske partier i en international konference for fred og sikkerhed, udateret, Landsforeningens arkiv; Møder i København med Vl. Savko og Leningrad-professoren i forbindelse med Verdenskongressen for Fred og Sikkerhed i Moskva d. 25.10-31-10 1973, udateret, Landsforeningens Arkiv; Landsforeningens arbejde i lyset af den sovjetiske målsætning om fredelig sameksistens, Landsforeningens Arkiv.

¹⁴⁹ „Informatsija o prebyvanii delegatsii datskikh sjensjtjin v SSSR“ [Rapport om en delegation af danske kvinders ophold i USSR] Sovjetiske kvinders anti-fascistiske komité til SUKP's CK, 26. maj 1953, RGANI f. 5, op. 28, d. 124, ll. 68-90; Referat af samtale med russisklærer på Københavns Universitet, S. Surland, 17. maj 1965, Indberetning af G. Motjalov, 1. sekr. på den sovjetiske ambassade 10. juni 1965, GARF f. 9518, op. 1, d. 208, ll. 297-298; „Ottjot o rabote Obsjtjestva SSSR-Danija sa 1967 god“ [Rapport om Foreningen Sovjetunionen-Danmarks arbejde for året 1967] udateret, formentlig ultimo 1967, GARF f. 9576, op. 11, d. 261a, ll.11,16; „Bericht über die Internationale Tätigkeit der VdgB im Jahre 1966.“ 20.10.1966, SAPMO-Barch: DY 30/IV A 2/20/ 98.

¹⁵⁰ SAPMO-Barch: DY 30/IV 2/2.115/28: „Information für die Aussenpolitische Kommission beim Politbüro des Zentralkomitees der SED. Betr.: Information über den erreichten Stand und die weiteren Vorhaben der Auslandsinformation der DDR gegenüber hochentwickelte kapitalistischen Ländern.“ 22.6.1987

¹⁵¹ „O vypolnenii postanovlenija pravitelstva ot 19. janvarja 1956 g. po Danii i o realizatsii meroprijatij, predusmotrennykh sovetsko-datskim kommunike ot 6 marta 1956 goda. Spravka.“ [Om implementeringen af regeringens forordning af 19. januar 1956 vedr. Danmark og om realisering af tiltag nævnt i det sovjetisk-danske kommunike af 6. marts 1956. Notat] af M. Gribanov, MID, 12. marts 1956, AVP RF f. 085, op. 40, p. 158, d. 10, ll. 19-21.; „Ottjot o prijome v posolstve dlja predstavitelej molodjosnykh organizatsij Danii 23 aprelja 1965 goda“ [Rapport om reception for repræsentanter for danske ungdomsorganisationer på den sovjetiske ambassade 23. april 1965] Indberetning af attaché S. Sjuravljov, 21. maj 1965, GARF f. 9518, op. 1, d. 208, ll. 256-260.

Turistrejser til østlandene kunne anvendes i propagandaøjemed. Annonce for turistrejse til DDR, Aktuelt den 1. maj 1979.

gik endog, at det sovjetiske forsvarsministerium skulle invitere en gruppe repræsentanter fra de danske væbnede styrkers ledelse til at deltage i 1. maj paraden i Moskva i 1956.¹⁵²

Det var således grupper, der både kunne virke som mulige informanter til bredere grupper i det danske samfund, og i propagandaøjemed alene ved deres rejseaktivitet udgøre beviser på, at „den sovjetiske regerings arbejde for at mindske den internationale spænding“ var lykkedes, og som det sovjetiske udenrigsministerium skrev, at „Danmark har opnået øget tillid til sovjetisk udenrigspolitik“, at „båndene mellem Danmark og NATO er svækkede“, og at „Danmark er begyndt at føre en mere uafhængig udenrigspolitik“. Kontakterne skulle styrke og udvikle denne kurs.¹⁵³

Samtidig skulle gæsterne bruges i østlandenes interne propaganda. Folk fra Vesten kunne citeres i østlig presse for rosende omtale, der kunne højne systemernes legitimitet. Et eksempel er Vilhelm Hansen, formand for den danske Samarbejdskomite for Fred og Sikkerhed, Hans Nebel fra Kristne for Fred og Jens Lorenzen fra Radikal Ungdom, som besøgte DDR og i en række DDR-medier fremhævede DDR's vilje til fred og nedrustning.¹⁵⁴

Når delegationerne bestod af politikere, blev det tilstræbt at give dem højst mulig officiel status, også når det drejede sig om mindre officielle orienteringsrejser. Det var derfor gerne udenrigsministerierne eller de interparlamentariske grupper

¹⁵² „Danija“. [Danmark] 4. januar 1956. Rapport om foreløbige resultater af arbejdet for at mindske spændingen og forslag om ny tiltag. Formentlig udformet af MID's skandinaviske afdeling. AVP RF f. 085, op. 40, p. 158, d. 10, l. 7.

¹⁵³ „Danija“. [Danmark] 4. januar 1956. Rapport om foreløbige resultater af arbejdet for at mindske spændingen og forslag om ny tiltag. Formentlig udformet af MID's skandinaviske afdeling. AVP RF f. 085, op. 40, p. 158, d. 10, ll. 4-9.

¹⁵⁴ SAPMO-Barch: DZ9/ K 304.1638: „Bericht über den Aufenthalt einer Delegation des Zusammenarbeitskomitees für Frieden und Sicherheit Dänemarks in der DDR, 3.3.-5.3.1980“. 21.3.1980.

Oplev DDR

med Den danske Komité
for Arbejderkonferencen
Kombinerede ferie- og studierejser 1979:

Ledige pladser
på rejserne til:

**R04Kühlungsborn
v/ Østersøen**
13.7.-28.7.
Berlinophold 13.7.-15.7.
..... kr. 1425
Børn over 6 år ... kr. 1145

R05Tabarz/ Thüringen
14.7.-28.7.
Berlinophold 26.7.-28.7.
..... kr. 1350
Børn over 6 år ... kr. 1090

R07Gernrode/ Harzen
5.8.-19.8.
Berlinophold 17.8.-19.8.
..... kr. 1350
Børn over 6 år ... kr. 1090

R08Tabarz/ Thüringen
7.8.-21.8.
Berlinophold 19.8.-21.8.
..... kr. 1350
Børn over 6 år ... kr. 1090

R09Diensdorf v/ Berlin
13.8.-28.8.
Uden Berlin-ophold
..... kr. 1285
Børn over 6 år ... kr. 1050

R10Buckow v/ Berlin

i de østlige parlamenter som Sovjetunionens Øverste Sovjet, DDR's Volkskammer eller den polske Sejm, der var værter i disse sammenhænge.

Besøg på lavere niveauer blev vedtaget med en forordning fra Instansen (politbureauet). Med MID's skandinaviske afdeling som tilsynsførende blev de praktiske dele af besøgene varetaget af østlandenes centrale forbund SSOD eller Liga für Völkerfreundschaft og af den stedlige sovjetiske ambassade. Instansen besluttede eksempelvis, at der skulle etableres forbindelser med ungdomsorganisationer i Socialdemokratiet og Venstre, efter at medlemmer herfra havde været med en dansk ungdomsdelegation på rejse i Sovjetunionen.¹⁵⁵ Også andre østlige organisationer som ungdomsforbund (Komsomol, FDJ), fagforeninger, kvindeorganisationer eller såkaldt ikke-socialistiske partier (for de af østlandene, der ikke formelt var etpartisystemer) var engageret i delegationsarbejdet. Men venskabsforeningernes delegationsarbejde adskilte sig fra de nævnte specialorganisationer ved, at deres arbejde ikke var begrænset til en særlig målgruppe. Landsforeningens delegationsarbejde rettede sig generelt mod et bredt spektrum, der også inkluderede de personer, der var interessante for de øvrige organisationer. Som hovedregel tog specialorganisationerne sig af udviklingen af længerevarende kontakter eller kontakter over et vist niveau.

Foruden besøg, der var kendetegnet ved deltagelse af personer, der spillede en politisk rolle i deres hjemlande, stod venskabsforeningerne for udviklingen af den såkaldte politturisme til østlandene. Dette begreb dækkede over „almindelige“ borgere i Vesten, der rejste på en blanding af ferie- og dannelsesrejser til østlandene. Disse rejser spillede en vigtig rolle for finansieringen af venskabsforeningernes arbejde. Fra overordnet politisk hold mente man ikke, at masseturismen grundlæggende ændrede folks politiske indstilling, men dog „indskrænkede mulighederne for den borgerlige propaganda“. Der var med andre ord tale om at lægge et fundament, der nødvendigvis skulle bygges videre på.¹⁵⁶ Landsforeningen rådgav ambassaden om turismens fordele, og ambassaden fik en vis bekræftelse på, at turismetiltagene havde en god effekt. Af en samtale med tre medlemmer af landsforeningens bestyrelse fremgik det, at „det er nødvendigt på alle måder at udvikle turismen. Betingelserne for udenlandske turister i Sovjetunionen skal være de samme som eller bedre end i Vesten. Denne hær af turister vil med egne øjne se det

¹⁵⁵ „Postanovlenije presidiuma SSOD“ „O meroprijatijakh v svjazi s 20-letijem Mesjdunarodnoj Demokratitjeskoj Federatsii sjensjtjin“ [Forordning fra SSOD's præsidium. Om tiltag (over for udlandet) i forbindelse med 20 års jubilæet for International Demokratisk Føderation af kvinder (WIDF), 23. marts 1965, GARF, f. 9576, op. 11, d. 223, ll. 44-47; Indberetning vedr. MID's påbud om, at ambassaden skal udarbejde information om udførelsen af Instansens forordning af 19. januar 1956, N. Slavin til chefen for MID's skandinaviske afdeling, I.I. Iljitjov, 31. juli 1956. AVP RF f. 085, op. 40, p. 158, d. 10, ll. 27-32; Bemærkninger til SSOD's skandinaviske afdelings arbejdsplan for året 1959, K. Rodionov, chef for skandinavisk afdeling i MID, til Je.P. Gorlinskij, leder af skandinavisk afdeling i SSOD, 28. marts 1959, GARF f. 9576, op. 11, d. 46a, ll. 82-88.

¹⁵⁶ SAPMO-Barch: DY13: „Rede des Genossen Feist. Präsidiumstagung 24.11.1976.“ 24.11.1976.

fredelige liv i Sovjetunionen, og vil kunne blive en hær af propagandister for Sovjetunionen. Når de kommer hjem, vil de fortælle sandheden om Sovjetunionen som modvægt til den løgnagtige antisovjetiske propaganda“.¹⁵⁷

Rejserne indeholdt foruden afslapning et omfattende kulturprogram med blandt andet besøg på virksomheder, kollektivbrug, filmforevisninger og foredrag. Hele programmet skulle sammensættes under hensyntagen til, at turisterne skulle få en grundlæggende positiv politisk forståelse af det socialistiske system samt østblokkens udenrigspolitik.¹⁵⁸ Et typisk eksempel var en specialdelegation bestående af en gruppe af danske ungdomsrepræsentanter, ungdomspolitikere og fagligt aktive unge, der besøgte DDR. Her indgik blandt andet organiseret diskussion af DDR's indenrigs- og udenrigspolitik med en repræsentant fra Venskabsforeningen DDR-Danmark, møde med en FDJ-repræsentant vedrørende østtysk ungdomspolitik og besøg ved det nationale mindesmærke KZ-Sachsenhausen. Dertil besøgte man DDR's statsgrænse ved Brandenburger Tor, holdt seminarer om ungdomsspørgsmål og møde med en skoleleder fra en Polytechnische Oberschule, der kæmpede for at blive opkaldt efter en modstandsmand mod Hitler. Der blev talt om antifascisme, skoledrift og FDJ, afholdt møde med repræsentanter fra Kraftwerk Boxberg vedrørende ungdomsarbejdet i virksomheden, aflagt besøg på virksomhedens sportsanlæg og arrangeret en rundtur i Berlin med fremvisning af nybyggeri og restaureringsarbejder. Modtagelsen afsluttedes med evaluering under deltagelse af repræsentanter fra venskabsforeningen DDR-Danmark. Programmet indeholdt desuden kulturarrangementer, shopping og ikke mindst interviews med de dansksprogede propaganda-medier „DDR-revy“, „Radio Berlin International“ samt lokalpressen.¹⁵⁹

Besøg på virksomheder og andre institutioner i de socialistiske lande skulle give en vestlig besøgende en oplevelse, der fremstod som et eksklusivt indblik i „almindelige menneskers dagligdag“. Efter et besøg kunne deltagerne rejse hjem med fornemmelsen af at „have set med egne øjne“, et indtryk, der måtte virke stærkt, ikke mindst fordi de færreste i Vesten følte at ligge inde med sikre informationer om livet bag jerntæppet. Således besøgte skandinaviske delegationer i tidens løb kollektivbruget Boltenhagen ved Østersøkysten. De besøgende boede enten på velfungerende FDGB-feriehus eller på interhoteller, der var godkendt til vestlige besøgende. Men det var ikke kun punk-

¹⁵⁷ Referat af samtale med H. Loft, Inger Gamburg og I. Jensen 18. december 1956. Indberetning fra N.T. Golub, 2. sekretær ved den sovjetiske ambassade i København. 24. december 1956, GARF f. 5283, op. 20, d. 55, ll. 12-13.

¹⁵⁸ SAPMO-Barch: DY13: „Konzeption für die politische Arbeit mit studententouristischen Gruppen aus Dänemark, Schweden und Norwegen, Juni-August 1977 in Kühlungsborn (Ostseetourismus).“ 4.4.1977; vedrørende målsætningerne i Inturists arbejde med turister, *Fakta om Sovjetunionen* 3. marts 1979.

¹⁵⁹ SAPMO-Barch: DY 13: „Programmempfehlung für den Studienaufenthalt von Vertretern der Jugendpolitik, Funktionäre von Jugend und Freizeitorganisationen Dänemarks zum Thema: Jugendpolitik, Arbeit und Leben junger Leute in DDR 15.-21.9.1985“. 10.7.1985.

terne på turen, der var tilpasset. Det gjaldt også de svar, som danskerne fik på rejsen i det socialistiske land. Fra kommunistpartiet forelå retningslinjer for argumentationen over for vestlige besøgende, og svar på en række ofte stillede spørgsmål var således forberedt.¹⁶⁰ „Forkerte“ spørgsmål skulle umiddelbart imødegås offensivt. Særligt kritiske gæster skulle statsikkerhedstjenesten tage sig af eksempelvis i form af efterfølgende indrejserestriktioner, således, at de ikke kom til at ødelægge billedet for de andre besøgende.¹⁶¹

De ansvarlige for modtagelsen og rundvisningen af gæster fra de ikke-kommunistiske lande fik forud nøje instrukser om politiske mål og fremgangsmåder. Denne grundige forberedelse gjaldt både specialdelegationerne og maseturismen. Rapporter fra Litauens Turistkontor Inturist, vidner om, at guiderne over for de besøgende blev pålagt at være „aktive propagandister for den sovjetiske virkelighed og den sovjetiske livsform.“ Citatet er fra en rapport fra 1972, der også indeholder en advarende liste over „tendentiose“ spørgsmål, som turisterne har stillet guiderne. Således havde en dansk turist ønsket at vide, hvor mange litauere, der blev sendt til Sibirien 1945-1950. Rapporten indeholdt også en huskeliste over, hvorledes guiderne kunne afsløre udenlandske agenter blandt turisterne.¹⁶² En anden rapport påmindes guiderne, der præsenteres som „grundigt ideologisk skolede“, at de skal „berette om de storslåede fremskridt i Litauen siden den socialistiske revolutions sejr i landet (1940).“¹⁶³

Ifølge den sovjetiske journalist og efterretningsagent Boris Tjekhonin arbejdede mange journalister som han selv ud fra instrukser fra SUKP's CK og KGB med modtagelse af udlændinge fra Vesten. Tjekhonin skrev for det månedlige tidsskrift „De sovjetiske fagforeninger taler“, hvor han skulle propagandere for det sovjetiske system og de sociale landvindinger. Han skulle endvidere drive propaganda over for udenlandske delegationer, udpege vestlige efterretningsfolk i delegationer og hverve fagforeningsfolk under ophold i Sovjetunionen. Tolken leverede informationer om alle de delegeredes holdninger og indtryk.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Eksempelvis: SAPMO-Barch: DY60/ 4626: „Anlagen zur Argumentation 15. Ostseewoche 1972“. DZ9/ 444.2332: „Hinweise nzur Gesprächführung“. 17.8.1982.

¹⁶¹ Landesarchiv Mecklenburg-Vorpommern: BL. 1292, Oberstløjtnant Neuthe til Karl Mewis, 17. juli 1959.

¹⁶² „Ottjot ob informatsionno-propagandistkoj rabote, provedjonnoj Otdelenijem VAO „Inturist“ po Litovskoj SSR s inostrannymi turistami“ [Indberetning om informations-propaganda arbejde med udenlandske turister, gennemført af Afdeling VAO „Inturist“ i den litauiske sovjetrepublik] 27. januar 1972, Lietuvos Ypatingasis Archyvas, f. K1, ap. 46, b.771, ll. 241-270.

¹⁶³ „Ottjot ob informatsionno-propagandistkoj rabote, provedjonnoj Otdelenijem VAO „Inturist“ po Litovskoj SSR s inostrannymi turistami v 1969 godu“ [Information om informations-propaganda arbejde med udenlandske turister, gennemført af Afdeling VAO „Inturist“ i den litauiske sovjetrepublik i 1969] Indberetning af 22. januar 1970, Lietuvos Ypatingasis Archyvas, f. K1, ap. 46, b. 771, ll. 171-201.

¹⁶⁴ Boris Tjekhonin, *Sjurnalistika i rasvedka*, [Journalistik og efterretningstjeneste], 2002, s. 24 ff.

De store anstrengelser, som østlandene udfoldede for at påvirke de vestlige besøgende med de rette indtryk, ses af en rapport vedrørende propagandatiltag i en international sømandsklub i den lettiske havneby Ventspils. De sovjetiske myndigheder havde oprettet sømandsklubben „med det formål at udbrede sovjetisk propaganda, herunder om Sovjetunionens fredelige udenrigspolitik og socialismens fortrin frem for kapitalismen og om den succesrige nationalitetspolitik.“

Betydningen af klubben fremgår af besøgstillene; der var for året 1966 anløb af 692 skibe, heraf 17 danske, 70 svenske og 47 norske. Det samlede mandskabstal var 14.981 personer, og heraf besøgte 73% sømandsklubben. Her anviste myndighederne regler for de samtaler, de lettiske sømænd indgik med vestlige kolleger. Samtaler blev betragtet som „én af de mest effektive propagandaformer“, idet de „skaber en god og venlig stemning, som adskiller sig fra anmassende propaganda.“ Ved „samtaler på fartøjet“, som foretrækkes frem for opsøgende arbejde i byen, idet mandskabet føler „sig mere fri ombord“, tilrådedes det at kontakte kaptajnen først, fortælle om byen, vise fotos, forære gæsterne souvenirs, osv. Ved samtaler i klubben skal det fremgå, at klubben har „gamle venner“ blandt udlændinge. Det vil „skabe en atmosfære af tillid og objektivitet“. Man kan bemærke, hvis disse gamle venner har udtalt sig til fordel for Sovjetunionen, især skal det fremdrages hvis andre vestlige kolleger har udtaler sig provokerende. For eksempel havde to udenlandske kaptajner udtalt sig om „hvor højt uddannelsesniveaue var i byen“, og at „det hele er meget bedre end derhjemme“. Sådanne videregivelser vurderedes som nyttige, idet de kom fra en vesterlændings mund.

Rapporten indeholdt således citater fra vestlige sømænd, som de lettiske søfolk kunne gengive over for besøgende, for eksempel fra en norsk matros: „Kun her i sømandsklubben føler jeg mig hjemme. Her vil folk mig det oprigtigt godt“. Eller fra en svensk sømand: „Kun her finder vi kultur og moralsk renhed“. Endelig var invitationer af vestlige sømænd til koncerter, skuespil og folkeensembler ønskværdige i propagandaens øjemed. Rapporten foreslog også hyggeaftener med skak, tv og dans samt organiserede foldboldkampe, dog med henblik på den gode stemning med blandede hold, idet vestlige sømænd ikke spillede lige så godt som lettiske.¹⁶⁵

Dokumenter fra DDR's Liga für Völkerfreundschaft giver tilsvarende detaljerede anvisninger til de ansvarlige ledsagere på grupperejserne. Deltagerne skulle bibringes „følelsen af at de selv var med til at forme programmet“, og i evalueringen var det vigtigt at finde punkter, hvor de østlige og vestlige deltagere var enige.¹⁶⁶

¹⁶⁵ „Spravka ob opyte raboty internatsionalnogo kluba morjakov v g. Ventspils Latvskoj SSR“ [Indberetning om erfaringerne fra arbejdet i den internationale sømandsklub i Ventspils i den lettiske sovjetrepublik], direktør Subatnijkets til SUKP's CK, 23. februar 1967, Latvijas Valsts Arhivs, f. PA-101, apr. 31, l. 81, lp. 6-26.

¹⁶⁶ SAPMO-Barch: DY13: „Thesen zur weiteren Gestaltung der Delegationspolitik“ 5.9.1978.

På baggrund af de stærkt styrede evalueringer udvirkede østblokken resolutioner og kommunikéer, der efterfølgende i presse og officielle skrifter skulle give udtryk for en fælles opfattelse af, at det socialistiske system og dets målsætninger skulle understøttes, og kapitalismen kritiseres. Dette blev i forbindelse med et delegationsbesøg i DDR af nordiske kulturpersonligheder formuleret således:

„På grund af kapitalismens generelle krise befinder kunst og kultur i de tre lande (Danmark, Sverige, Finland) sig i en dyb krise. Den socialistiske kulturpolitik ved arbejderklassen og for arbejderklassen vil foregå med et godt eksempel og udgøre en ledestjerne for de kommunistiske partier og progressive kræfter i modsætning til kapitalismens moralske og kulturelle forfald. De bestræbelser, som først og fremmest socialdemokratisk orienterede fagforeningsfolk og funktionærer gør for at finde løsninger inden for rammerne af det eksisterende udbyttersamfund, er dømt til forlis og kan kun føre til lappeløsninger.“¹⁶⁷

De sovjetiske kilder giver et eksempel på, at repræsentanter for en delegation af danske typografer ikke ville godkende en række sovjetiske formuleringer om de „fælles holdninger“ og den „venskabelige atmosfære“ i et kommuniké efter sovjetisk mønster, eftersom det ikke var det indtryk, de danske fagfæller havde af begivenheden. Danskerne var dog ifølge det sovjetiske dokument endt med at acceptere de sovjetiske formuleringer.¹⁶⁸

Omfanget af delegationsarbejdet var ganske omfattende. I 1976 modtog DDR's Liga für Völkerfreundschaft ni delegationer fra Danmark med hver ca. 100 deltagere. Derudover havde venskabsforeningen Danmark-DDR mulighed for at arrangere rejser for uddannelses-institutioner med egenbetaling samt at formidle studiepladser for tysklærere ved Herder-Institutet i Leipzig.¹⁶⁹ Sproguddannelsen blev set som et middel til at indpode lærerne et positivt billede af socialismen.¹⁷⁰ En række af disse kurser blev betalt af skolerne i Vesten. Der foreligger ikke undersøgelser af disse programmer for Danmarks vedkommende, men Sverige sendte hundredvis af lærere på skoling i DDR. Fra østtyske side glædede man sig over at være „repræsenteret“ på

¹⁶⁷ SAPMO-Barch: DY13: „Konzeption für die Einreise einer Delegation zum Studium der sozialistischen Kulturpolitik der DDR aus Finnland, Schweden, Dänemark in der Zeit vom 17.2.-24.2.1976. Delegations-Nr. I/27 E.“ 6.1.1976.

¹⁶⁸ Referat af samtale med Ib Nørhund 3. oktober 1957, indberetning af Slavina, sovjetisk ambassadør i Danmark, 8. oktober 1957, RGANI f. 5, op. 50, d. 20, l. 203.

¹⁶⁹ SAPMO-Barch: DY13: „Entwurf des Jahresprotokoll für die Zusammenarbeit zwischen der Freundschaftsgesellschaft Dänemark-DDR und der Gesellschaft DDR-Nordeuropa für 1976“. 12.1.1976.

¹⁷⁰ SAPMO-Barch: DY 13: „Information über die Durchführung der Internationalen Hochschulferienkurse für Germanistik (MHF und MfK) 1986 und Schlussfolgerungen für 1987.“ 18.11.1986; DY 13: „Information über die IHFK 1982 und die Aufgaben der Liga für die Durchführung der Kurse 1983“. 26.11.1982.

næsten alle svenske folkeskoler.¹⁷¹ Ligaen modtog andre organisationer og også delegationer fra Danmark, således at det samlede antal danskere, der under organiserede former stiftede bekendtskab med DDR var mindst dobbelt så stort. Hertil var ikke medregnet de DKP-funktionærer, der i partisammenhæng blev sendt til kurser eller lignende.

Med henblik på organisering af besøgsdelegationer fra Danmark til Sovjetunionen anvendte SSOD kontakterne til de såkaldt „progressive“ organisationer, f.eks. Danmarks Demokratiske Kvinder, komitéen til fredens forsvar og komitéen af krigsveteraner.¹⁷² Allerede fra 1950'erne havde den sovjetiske ambassade på DKP'eres opfordring fået øje på *Mellempfolkeligt Samvirke*, der „udmærkede sig ved at have bred politisk appel, ikke mindst for radikale“, og som kunne tænkes at „få større succes end fredsbevægelsen, som lider under udviklingsbegrænsninger.“¹⁷³ Mellempfolkeligt Samvirke var interesseret i kontakten, omend ud fra andre motiver, og Sovjetunionen så den umiddelbare fordel i organisationens „pacifistiske virke“.¹⁷⁴

Landsforeningen fik af SSOD som én af sine primære opgaver at organisere besøgene, både special- og masseturismen. Fra midten af 1950'erne arrangerede foreningen større turistrejser såsom „krydstogter“ over Østersøen til Riga og Leningrad. Fra 1961 afgik de første jefly med charterturister fra Danmark til Moskva.¹⁷⁵ De positive beretninger udgav Landsforeningen i sit blad *Sovjetunionen i Dag* med et oplag på 1.000 i 1950'erne. Umiddelbart efter Ungarnskrisen skrev den sovjetiske ambassade i en indberetning efter en samtale med repræsentanter fra Landsforeningens bestyrelse, at det forekom tilrådeligt at øge bevillingerne til „besøg på favorable vilkår“ med henblik på at øge medlemstallet i Landsforeningen.¹⁷⁶

For at skabe og forbedre grundlaget for, at vestlig journalistik kunne formidle østblokkens synsvinkler, var journalister efterspurgt til delegationsbe-

¹⁷¹ Nils Abraham, *Das DDR-kulturzentrum Stockholm und die Freundschaftsgesellschaft Schweden-DDR als Instrumente der Public Diplomacy der DDR gegenüber Schweden nach der Annerkennung der DDR 1972*, Universität Greifswald, 2005.

¹⁷² Forslag fra MID til SUKP's CK om foranstaltninger til at „aktivere kampen i de skandinaviske lande for at få Norge og Danmark ud af NATO“, 11. juni 1959, AVP RF f. 0116, op. 49, p. 191, d. 16, ll. 34-35; „O meroprijatijakh v svjasi s 20-letijem Mesjdunarodnoj Demokratitjeskoj Federatsii sjen-sjin“, [Om tiltag i forbindelse med International Demokratisk Føderation af Kvinders 20-års jubilæum] Postanovlenije [Forordning] fra SSOD om tiltag over for udlandet for at promovere kvindernes rolle i folkenes kamp for fred, 23.marts 1965, GARF f. 9576, op. 11, d. 223, ll. 44-47.

¹⁷³ Referat af samtale 18. december 1951 med Mogens Fog og Elin Appel, indberetning fra den sovjetiske gesandt i København, M.S. Vetrov, 21. december 1951, AVP RF, f. 07, op. 26, p. 45, d. 100 ll. 57-59.

¹⁷⁴ Referat af samtale med medlem af styrelsen i Mellempfolkeligt Samvirke, direktør Arne Fremm, 16. juni 1954, indberetning af A. Nikitin, 1. sekretær på den sovjetiske ambassade i København, 18. juni 1954, RGANI f.5. op. 28, d. 225, ll.44-45; „Plan raboty Obsjtjestva „SSSR-Danija“ na 1961 god“ [Plan for foreningen USSR-Danmarks virke for 1961] udat. GARF f. 9576, op. 11, d.120, ll.1,7.

¹⁷⁵ Alfred Jensen (red.) „Landsforeningen Danmark-Sovjetunionen“, *Dansk-Russisk Samvirke i 75 år*, 1999, s. 5-10.

¹⁷⁶ A. Kovaljov, chef for MIDs skandinaviske afdeling, til N.V. Popova, formand for SSOD, 7. marts 1962, GARF f. 9576, op. 18, d. 165, l. 62.

Den danske delegation på en rejse arrangeret af den sovjetiske forfatterforening i 1976. Fra venstre slavisten, dr.phil. Eigil Steffensen, forfatteren Inger Christensen, forlæggeren Erik Vagn Jensen og professor, dr.phil. Søren Egerod. (Landsforeningens arkiv).

søg fra SSOD's side. De fik tilbudt kreditter, når de i deres hjemland trykte bøger på baggrund af sovjetisk materiale, og i øvrigt fik de finansiel støtte.¹⁷⁷ DKP's ledelse og landsforeningen rådgav den sovjetiske ambassade om velegnede og velplacerede danske journalister til sådanne opsøgende rejser.¹⁷⁸

Både DKP og landsforeningen synes at have udført det praktiske arbejde i forbindelse med rejseplaner, programsammensætning for delegationerne, indstilling af deltagergrupper og information om de enkelte deltageres professioner og interesse for propagandaarbejdet.¹⁷⁹ Fordelen ved at landsforeningen udførte det store praktiske arbejde var, at DKP og dermed Sovjetunionen kunne føre kontrol med tiltagene uden officielt at blive forbundet med dem. Sovjetunionen ønskede, at det praktiske arbejde skulle fremstå som en national dansk interesse fra en frivillig forenings side.¹⁸⁰ Imidlertid påtog DKP's ledelse sig at korrigere landsforeningens arbejde, hvis det ikke tjente

¹⁷⁷ Rapport fra det sovjetiske APN-bureau med forslag til modpropaganda i Frankrig, 28. november 1970, dokument gengivet i Nicolas Werth og Gaël Moullec, *Rapports Secrets Soviétiques 1921-1991*, 1994, ss. 442-443.

¹⁷⁸ Referat af samtale med næstformand i DKP A. Jensen, indberetning fra ambassaderåd A.S. Kaplin, 30. december 1955, RGANI f. 5, op. 28, d. 435, l. 11; „Danija“ [Danmark] Status over tiltag og resultater i Danmark, formentlig udarbejdet i MID, 4. januar 1956, AVP RF f. 085, op. 40, p. 158, d. 10, ll. 4-9.

¹⁷⁹ Referat af samtale med formand for DKP Aksel Larsen og næstformand A. Jensen 4. oktober 1952, indberettet af A.I. Denisov, leder af VOKS, RGASPI f. 17, op. 137, d. 935, ll. 172-173; skrivelser af 20. maj 1964 og 17. maj 1965, ABA, DKP's arkiv, Kasse 448: Sommerkurser 1963-1971; brev til DKP fra A. Lainova, ansv. sekr. for den pædagogiske Sektion, 26. februar 1965, ABA, DKP's arkiv, Kasse 448: Sommerkurser 1963-1971; DKP, sekretariatsmøder 26. april 1985, ABA, Kasse 135: Sekretariatsprotokol april 1980-april 1987); „Oplysninger om delegations deltagere til Letland“ og „Oplysninger om Studiegruppen til at studere sociale spørgsmål“, brev til kulturattaché Samochin udateret; Brev fra Ingmar Wagner til foreningen Sovjetunionen-Danmark, SSOD, 1. oktober 1970, Landsforeningens Arkiv.

¹⁸⁰ Referat af samtale med medlem af CK's politbureau og formand for den københavnske afdeling af DKP I. Wagner 24. februar 1959, indberetning fra A. Nikitin, 1. sekretær ved den sovjetiske ambassade i København, 28. februar 1959, RGANI f. 5, op. 50, d.160, ll. 56-60; A. Kovaljov, chef for MID's skandinaviske afdeling til N.V. Popova, formand for SSOD, 7. marts 1962, GARF f. 9576, op. 18, d. 165, l. 62; „Spravka o dejatelnosti Obsjtjstva „Danija-SSSR“ po sostojaniju na 1-oje ijulja 1973 goda.“ [Notat om Landsforeningen Danmark-Sovjetunionens arbejde pr. 1. juli 1973] Indberetning til SSOD fra Ju. Samokhin, SSOD og 1.sekretær ved ambassaden, 21. juni 1973, GARF f. 9576-R, op. 20, d. 123, ll. 200-206a; A. Koroljov, vicechef i skandinavisk afdeling i SSOD til Samokhin, 27. august 1973, GARF f. 9576-R, op. 20, d. 123, l. 207.

Sovjetunionens interesser. Det fremgår blandt andet af et løfte fra Knud Jespersen og Ib Nørlund til den sovjetiske ambassadør Levytjkin i 1961, der gik ud på at fratage den delegationsansvarlige i landsforeningen, Ifrim Jensen, hans post og erstatte ham med den af DKP udpegede Rasmussen. Jensens brøde bestod bl.a. i, at han i en gruppe turister, der skulle til Sovjetunionen på favorable vilkår, havde inkluderet „pensionister, russiske emigranter, husmødre og uvirksomme personer, hvis ophold i Sovjetunionen ingen vil have glæde af, hverken ambassaden, foreningen eller vennerne“.¹⁸¹

Kommunale forbindelser

Mens politikerbesøg på højere niveau blev varetaget af statslige organisationer, stod Venskabsforbundene for besøg af kommunalpolitikere. Allerede fra 1960'ernes første afspændingssignaler arbejdede man fra de socialistiske landes side på at etablere faste kontakter mellem Øst og Vest.

Forbindelserne mellem to byer skulle give indtryk af at være lokale initiativer, men var fra østlig side styret fra centralt hold. Formålet med forbindelserne var, at de skulle kunne mobiliseres som støtte i konkrete kampagnesammenhænge. De venskabsforbindelser, der eksisterede mellem Danmark og DDR, var næsten alle etableret som en udløber af anerkendelseskampagnen i 1960'erne. Eksempelvis skulle venskabsbyforbindelserne på lokalt og regionalt plan i Danmark sikre opbakning bag en anerkendelse af DDR.¹⁸² I samme ånd blev venskabsbyforbindelserne aktiveret i 1980'ernes kampagner for de socialistiske landes fredspolitik og mod NATO.¹⁸³

Landsforeningen gjorde i sine indberetninger særlig opmærksom på de kommunalpolitikere blandt danske delegationsdeltagere, der kunne tænkes at ville indgå venskabsbyaftaler.¹⁸⁴ Den første venskabsbyaftale, der kom i stand, var mellem Brøndby og Gagarin-distriktet i Moskva sommeren 1972. Kun Ålborg og Rønne nåede i den kolde krigs tid at få en formel venskabsaftale med sovjetiske distrikter. I 1980'erne kom venskabsby-projektet også ind under DKP's politiske program,¹⁸⁵ og aftaler med Århus kom under forberedelse.

¹⁸¹ Referat af samtale med formand for DKP's CK [Knud] Jespersen og medlem af DKP's CK's politibureau [Ib] Nørlund 23. maj 1961, indberetning fra K.D. Levytjkin, 30. maj 1961, RGANI f. 5, op. 50, d. 326, ll. 101-105.

¹⁸² Landesarchiv Mecklenburg-Vorpommern, BL IV/A /2/18/1086, Bericht über die Kommunale beziehungen der Städte des Bezirkes Rostock zum nichtsozialistischen Ausland im Jahre 1965, 15. november 1965.

¹⁸³ SAPMO-Barch: DY 13: „Entwicklung der Auslandsbeziehungen der Bezirke und Städte“, marts 1985.

¹⁸⁴ Brev fra Ingmar Wagner til foreningen Sovjetunionen-Danmark, SSOD, 1. oktober 1970, Brev til kulturattaché Samokhin, 5. marts 1971, Landsforeningens Arkiv.

¹⁸⁵ DKP, sekretariatsmøde 17. februar 1986, ABA, Kasse 135, sekretariatsprotokol april 1980 – april 1987.

I perioderne mellem de store kampagner blev venskabsrelationerne benyttet til at styrke de socialistiske landes propaganda-arbejde og image på regionalt plan, ligesom man intensiverede det politiske kontaktarbejde rettet mod ikke-kommunistiske partnere. En venskabsbysaftale lettede kommunikationen med de regionale medier og åbnede muligheder for afholdelse af større politisk-kulturelle „Komplexaktionen“, som eksempelvis afholdelsen af de såkaldte DDR-uger, der flere gange fandt sted i Wismars mangeårige venskabsby Aalborg.

Velfungerende venskabsby-relationer havde den håndgribelige fordel, at venskabsbyen kunne inddrages i finansieringen af konkrete propagandafremstød. Det var eksempelvis tilfældet i 1983 med en DDR-uge i Aalborg.¹⁸⁶ Desuden kunne aktive kontakter medvirke til en øget udveksling med partnerbyen. Efterhånden som den økonomiske situation i Østeuropa strammede til, blev man i stigende grad opmærksom på, at den form for udveksling foruden en propagandagevinst også rummede chancen for et afkast i vestvaluta.¹⁸⁷

Finansiering af venskabsforeningernes virksomhed

Finansieringen af venskabsforeningernes virke og dermed spørgsmålet om, hvis interesser de tjente, optog PET.¹⁸⁸ Efter åbningerne af de østlige arkiver er det blevet klart, at østlandene opfattede venskabsforeningerne til henholdsvis Sovjetunionen og DDR som lokale service- og propagandaorganer. Under den kolde krig var formodningen, at østlandene finansierede venskabsforeningerne, da de rådede over et apparat med egne lokaler, funktionærer og trykt materiale, der ikke stod mål med medlemstallet og kontingentindbetalingerne. For de danske kommunister, der indtog centrale poster i foreningerne, var virksomheden desuden et middel til at finansiere deres eget politiske arbejde, som de kommunistiske regimer i øvrigt gerne ville støtte, da det blev betragtet som værende i deres egen interesse.

For de ledende kommunistpartier var venskabsforeningerne og dermed temaet „udvikling af kulturelle forbindelser med vestlige lande“ en paraply under hvilken man kunne kanalisere penge til venligtsindede partier og grupper i Vesten.

Østlandene rådede over et bredt repertoire af muligheder for at hjælpe venskabsarbejdet på vej. Støtten bestod primært af:

¹⁸⁶ SAPMO-Barch: DY 13. „Erfahrungen bei Entwicklung der kommunalen Auslandsbeziehungen und der Tätigkeit der Bezirkskomitees der Liga für Völkerfreundschaft der DDR“, 1983.

¹⁸⁷ SAPMO-Barch: DY 13: „Entwicklung der Auslandsbeziehungen der Bezirke und Städte“, marts 1985.

¹⁸⁸ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 178.

- Direkte finansiering af funktionærer
- Levering af tryksager og andre materialer til foreningernes arbejde
- Levering af propagandatidsskrifter, der skaffede venskabsforeningerne overskud gennem salg
- Subvention af turistrejser solgt af venskabsforeningerne
- Finansiering af delegationsrejser
- Udsending af kulturpersonligheder til deltagelse i venskabsforeningernes arrangementer

Landsforeningen fik materiel støtte i form af kunsthåndværk, bøger, grammofoonplader o.l., som gav indtjening ved lotteri og videresalg.¹⁸⁹ Sovjetunionen ydede også direkte støtte samt varer til forretningen *Sputnik*, der havde til huse i landsforeningens bygning. Støtten kom på DKP's anmodning og udgjorde for eksempel for 1974 250.000 kroner og en kredit på 20.000 valutarubler. I 1976 fik foreningen yderligere hjælp på 15.000 valutarubler, og i 1980 fik *Sputnik* eftergivet en gæld for levering af varer fra Sovjetunionen på 93.325 valutarubler (800.725 danske kroner). Desuden modtog *Sputnik* 31.806 valutarubler (270.000 danske kroner) til etablering af en ny boghandel, der skulle være under direkte kontrol af DKP. Det ville „muliggøre en mere effektiv spredning af sovjetisk litteratur på det danske bogmarked“. Udgifterne blev pålagt udenrigshandelsministeriet og blev posteret under „finansiering af eksportoperationer“.¹⁹⁰

Hertil kom direkte støtte til landsforeningen, herunder betaling af husleje.

I slutningen af 1970'erne havde SSOD hævet støttebeløbet fra 84.000 til 171.000 valutarubler (ca. 1.710.000 danske kroner årligt.) Samme beløb tilfaldt de norske og svenske venskabsforeninger årligt.¹⁹¹ I 1975 besluttede SSOD at anskaffe en bygning beliggende Vester Voldgade 11 til landsforeningens aktiviteter. I den forbindelse bevilgede Moskva, hvad der svarede til 500.000 danske kroner samt for de kommende år „de nødvendige midler i udenlandsk valuta til den endelige afregning for anskaffelse og reparation af udstyr til ovennævnte bygning“. Gosplan og finansministeriet skulle indregne

¹⁸⁹ Referat af samtale med næstformand for DKP og i dansk-sovjetisk forening Alfred Jensen 27. november 1957, indberetning af Nikitin, 1. sekretær ved den sovjetiske ambassade i København, 3. december 1957, GARF f. 5283, op. 20, d. 55, ll. 138-141; „O dopolnitelnykh meroprijatijakh po rasvitiju kulturnykh svjasej mesjdu SSSR i Danijej“ [Om yderligere forholdsregler til at udvikle de kulturelle forbindelser mellem Sovjetunionen og Danmark] Terjosjkin, vicechef for Centralkomiteens internationale afdeling til SUKP's CK, 28. maj 1962, RGANI f. 4, op.18, d.144, ll.1-9.

¹⁹⁰ „O prosbe rukovodstva Kompartii Danii“ [Om anmodning fra DKP's ledelse.] Postanovlenije [forordning] fra SUKP's CK, 15. august 1980, RGANI f. 4, op. 24, d. 1365, ll. 53, 56-62.

¹⁹¹ „Ob uvelitjenii pasmera finansovoj pomosjtji obsjtjestvam drusjby s Sovetskim Sojusom v Skandinavskikh stranakh“ [Om forhøjelse af den finansielle hjælp til venskabsforeninger med Sovjetunionen i de skandinaviske lande]. Forordning fra SUKP's Centralkomites sekretariat, 8. juni 1976, RGANI f. 4. op. 24, d. 57, ll. 40-41.

beløbet i deres budgetter fra og med 1976.¹⁹² I 1977 „udlejede“ den sovjetiske ambassade ejendommen gennem landsretssagfører Hermod Lannung, der var formand for landsforeningen, på den betingelse, at ejendommen blev anvendt til boghandel, kulturaktiviteter mm. „viet det sovjetiske folks liv og virke“.¹⁹³

DDR leverede også råstofferne til venskabsindustrien samt penge til driften. I 1973 havde Liga für Völkerfreundschaft afsat 32.000 valutamark, altså hård vestlig valuta, i direkte driftsstøtte til den danske venskabsforening.¹⁹⁴ Året før havde danskerne modtaget 52.500 kr. Kontanterne modtog venskabsforeningens folk direkte under besøg på den østtyske repræsentation i København.¹⁹⁵ Derudover rådede foreningerne over nogle produkter, de kunne sælge i Danmark. Det drejede sig primært om turistrejser samt propagandatidsskrifterne „DDR-revy“ og „Fakta om Sovjetunionen“. Cirka halvdel blev udsendt gratis til modtagerne, den anden halvdel blev solgt og indtægterne tilgik venskabsforeningerne.¹⁹⁶ Salget af „DDR-revy“ indbragte i 1972 15.700 kr.¹⁹⁷

Af landsforeningens arkiv fremgår det, at politurismen var af væsentlig betydning for landsforeningens økonomi.¹⁹⁸ SSOD og fra 1970'erne Sovjetunionens LO dækkede stort set samtlige udgifter i forbindelse med kultur- og turistudvekslinger mellem Danmark og Sovjetunionen.¹⁹⁹

SUKP's CK bevilligede i 1977 til det danske firma HANSA Folketurist en kredit på 80.000 valutarubler (ca. 800.000 danske kroner), som skulle tilbagebetales over 10 måneder.²⁰⁰ Engagementet i rejsebranchen kostede dyrt for østlandene. Da først firmaet Folketurist og dernæst HANSA krakkede, kostede det DDR tab på 300.000 kroner. Da firmaet på trods af dette ikke overlevede, led østtyskerne yderligere et økonomisk tab på 400.000 Mark.

¹⁹² „O priobretenii sdanija v g. Kopengagene dlja Obsjtjestva „Danija-SSSR“ [Om erhvervelse af en bygning i København til landsforeningen Danmark-Sovjetunionen“, Postanovlenije [forordning] fra SUKP's CK's sekretariat, 6. maj 1975, RGANI f. 4, op. 22, d. 236, ll. 64-65.

¹⁹³ Lejekontrakt 6. september 1977, Landsforeningens Arkiv.

¹⁹⁴ SAPMO-Barch: DY 13: „Sekretariatsvorlage. Valutaplan 1973“. 26.9.1973.

¹⁹⁵ Landesarchiv Mecklenburg-Vorpommern: BL/IV C/2/18/708: „Information über Freundschaftsgesellschaft Dänemark-DDR“. 24.5.1973.

¹⁹⁶ SAPMO-Barch: DY 30/IV 2/2.115/28: „Information für die Aussenpolitische Kommission beim Politbüro des Zentralkomitees der SED. Betr.: Information über den erreichten Stand und die weiteren Vorhaben der Auslandsinformation der DDR gegenüber hochentwickelte kapitalistischen Ländern.“ 22.6.1987

¹⁹⁷ Landesarchiv Mecklenburg-Vorpommern: BL/IV C/2/18/708: „Information über Freundschaftsgesellschaft Dänemark-DDR“. 1972.

¹⁹⁸ For eksempel Ingmar Wagners brev til foreningen Sovjetunionen-Danmark, SSOD, 30. april 1970 samt brev til Juri Samochin, kulturattaché ved den sovjetiske ambassade, 26. marts 1971, Landsforeningens arkiv.

¹⁹⁹ Til Arbejdsudvalget. Referat af møder i Moskva ugen 15.-20/8 1976 I.W. Landsforeningens Arkiv. Brev til Ministeriet for kulturelle anliggender, juni 1985. Landsforeningens Arkiv.

²⁰⁰ „O predostavlenii kredita datskoj firme „Folketurist“, [Om kredit til det danske firma „Folketurist“] Postanovlenije [forordning] fra SUKP's CK af 21. oktober 1977, RGANI f. 4, op.24, d. 446, l. 141.

Efter det danske Hansas konkurs i 1984 kunne PET via dette bureau af-dække hvidvaskningsmetoderne gennem 1970'erne. PET udpegede Ingmar Wagner, Anker Schjerning og Preben Møller Hansen som nøglepersoner i pengetransaktionerne.²⁰¹ HANSA var blevet oprettet i 1978 af en kreds af DKP'ere og havde styrelsesmedlemmer fra landsforeningen. Kapitalen til Hansas etablering blev fremskaffet gennem det kommunistiske rejsebureau "Hansa-turist" i Hamburg. Til DKP's, Hansas og Landsforeningens konti indgik ifølge PET penge, som de tre danske parter ikke leverede fulde modydelser for. Overførslerne bestod af forudbetalinger for tilreisende grupper, hvoraf størstedelen kom fra Østtyskland. På denne måde modtog Hansa løbende indbetalinger i størrelsesordenen 30.000 og 100.000 DM. De manglende modydelser blev tilbagebetalt til Ingmar Wagner, ved at Hansa udstedte checks, typisk i størrelsen 50.000 kr., til Landsforeningen.

I regnskabsåret 1984 androg forudbetalingerne i alt 1.152.994,90 kr. En efterfølgende revision konstaterede, at de til Landsforeningen udbetalte penge hverken kom tilbage til SUKP eller til de udenlandske rejsearrangører i DDR. PET formodede i 1986, at SUKP's illegale apparat for længst havde fundet nye veje til afløsning for HANSA og Ingmar Wagner. En rapport pegede på planer om at oprette et firma i Vaduz i Liechtenstein på grund af den liberale indstilling til international udveksling.²⁰²

Hvor afgørende rejseindtægterne fra østblokken var, fremgår af protester fra DKP venskabsforeningen Danmark-DDR, da de årlige Østersøuger blev indstillet fra 1975.²⁰³ Da ugerne ophørte, var DDR nødt til at garantere de danske kammerater, at de ville modtage en passende økonomisk kompensation.²⁰⁴ Kompensationen kostede DDR 81.000 DM til venskabsforeningerne i Sverige, Norge og Danmark. Danskerne modtog blot 5.000 DM af den samlede pulje. Til gengæld fik de stillet 200 turistrejser til disposition, mens svenskerne kun fik 150.²⁰⁵

Rejsebureauvirksomheden var ikke kun et gode for DKP og de danske venskabsforeninger. Også for østlandene var denne ordning en fordel, fordi den betød, at de ikke behøvede at tære på deres beskedne valutareserver. De kunne her levere serviceydelser, der internt blev betalt i deres egen valuta,

²⁰¹ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 178.

²⁰² PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 178.

²⁰³ Eksempelvis: SAPMO-Barch: DY 13: „Vorlage an das Sekretariat der Liga für Völkerfreundschaft. Betr. Einschätzung der Ergebnisse des Wirkens der Liga für Völkerfreundschaft und der Deutsch-Nordischen Gesellschaft mit den Repräsentante der Anerkennungskomitees und der Nationalen Freundschaftsgesellschaften sowie im Touristenzentrum Kühlungsborn“. 1972.

²⁰⁴ SAPMO-Barch: DY 30/IV B 2/20/ 177: „Vermerk über ein Gespräch des Mitglieds des Politbüros und Sekretär des ZK der SED, Hermann Axen mit dem Mitglied des Politbüros der KP Dänemarks, Poul Emaunel am 6. Fanbruar 1976.“

²⁰⁵ SAPMO-Barch: DY30/J IV 2/2/1632: „Massnahmen zur weiteren Arbeit gegenüber Nordeuropa nach der Beendigung der Ostseewoche“. 5.2.1976.

men som i den anden ende af arrangementet kunne trækkes ud som danske kroner. Samtidig undgik man alt for åbenlys støtte.

Selvom støtte til venskabsforeningerne kom fra flere forskellige kanaler og ofte gik via formelt „ikke-statslige“ institutioner, eksempelvis de centrale venskabsforbund, var der tale om en massiv statsstøttet virksomhed fra østlandenes side.

Ifølge det sovjetiske kildemateriale begrundede man hemmeligholdelsen med frygten for den borgerlige presse.²⁰⁶ Havde støtten været fuldt offentligt kendt, havde det ikke blot yderligere undergravet venskabsforeningernes troværdighed og derved hæmmet deres mulighed for politisk bredde. Støtten kunne også have underbygget forestillingen om, at foreningerne i virkeligheden var en form for statslige kultur- og propagandainstitutioner.

Gennemslagskraft

De to undersøgte venskabsforeninger var forskellige. Den østtyske venskabsforening var et „datterselskab“ af Danmarks Kommunistiske Parti, mens den sovjetiske i nogen grad formåede at engagere både socialdemokratiske og borgerlige medlemmer. Forskellene i sammensætning betød, at resultaterne af foreningernes arbejde må bedømmes ud fra deres forskellige forudsætninger.

Fra de danske myndigheders side holdt man øje med venskabsforeningerne, om end vurderingen var, at foreningerne med deres begrænsede medlemstal, venskabsforeningen Danmark-DDR med 1.050 medlemmer (1972) og Landsforeningen med eksempelvis 14.000 medlemmer i 1961²⁰⁷ ikke udgjorde nogen trussel mod den eksisterende samfundsorden.

PET fulgte også rejsebureauvirksomheden nøje, da man betragtede den som en indtægtskilde for DKP.²⁰⁸ Som påvist blev den brugt til at generere hård valuta til venskabsforeningernes – og dermed til kommunisternes arbejde. Foreningernes pr-arbejde for østlandene var ikke kun en tjeneste, som kommunisterne gjorde disse lande eller udtryk for, at de danske kommunister blot adlød ordrer fra Moskva. Østlandene og kommunisterne havde fælles interesser i, at den østlige socialismes image var så godt som muligt. Alligevel viser eksemplet med venskabsforeningen Danmark-DDR, at der ikke var fuld enighed om linjen. Hvor DKP ønskede at fastholde foreningen under kontrol som en partivirksomhed, pressede østtyskerne ikke sjældent på for en bredere politisk aktivitet.

²⁰⁶ Eksempelvis referat af samtale med næstformand i DKP A. Jensen 4. februar 1956, indberetning fra A. Kaplin, 20. februar 1956. RGANI, f. 5, op. 28, d. 435, l. 93.

²⁰⁷ „Sovetsko-datskije otnosjenija (kratkaia spravka)“ [Sovjetisk-danske relationer, kort notat] af chef for skandinavisk afdeling i MID, N. Lunkov, 14. september 1961, AVP RF f. 85, op. 46, p. 169, d. 6, ll. 39-42.

²⁰⁸ PET's arkiv, DIIS-samling, dokument nr. 176, 178.

Diskussionerne mellem DKP og de østtyske partnere dækkede over det grundlæggende skisma mellem masseappel og ideologisk homogenitet, eller med østtyskernes egne ord mellem opportunisme og sekterisme, som man heller ikke fra DDR's side formåede at løse.²⁰⁹ Selvom man i Østberlin fra tid til anden af kortsigtede politiske hensyn kunne ønske sig det første, var det nok primært det andet, der var venskabsforeningens virkelighed.

Samme skisma gjaldt for Landsforeningen. På den ene side lagde den sovjetiske side vægt på, at den danske forening fremstod som et rent nationalt foretagende med bred politisk opbakning.²¹⁰ På den anden side ønskede SSOD ofte at bruge landsforeningen i mere direkte ideologiske fremstød i Danmark. Her advarede de danske medlemmer om, at det ville ødelægge det upolitiske image.²¹¹

Betragter man, udover organisationerne og deres bagland, venskabsforeningernes konkrete aktiviteter, bliver billedet af gennemslagskraften mindre klart. For mens foreningernes organisationsliv må betragtes som begrænset til et snævert politisk miljø, fortrinsvis i København, rettede deres aktiviteter sig mod en bredere offentlighed. Her var de et indspark i kulturkampen mellem socialisme og kapitalisme. Ligesom den trykte østpropaganda søgte venskabsforeningerne først og fremmest at forbedre østlandenes image i Danmark.

Set fra østlig side var de enkelte arrangementer hver gang en succes. De besøgende delegationer var altid ifølge afrapporteringen i behørigt omfang imponerede over det, de blev præsenteret for.²¹² De sovjetiske vurderinger af landsforeningens propagandainsats var rosende og rummede statistikker med det høje antal bøger og film, som danskere havde fået kendskab til.²¹³

²⁰⁹ SAPMO-Barch: DY 13. „Rede des Genossen Feist. Präsidiumstagung 24.11.1976“. 24.11.1976.

²¹⁰ Sjenikov, medlem af VOKS ledelse, til ambassadør Slavin 22. marts 1957, GARF f. 5283, op. 20, d. 55, l. 46.; Referat af samtale med medlem af CK's politbureau og formand for den københavnske afdeling af DKP I. Wagner 24. februar 1959, indberetning fra A. Nikitin, 1. sekretær ved den sovjetiske ambassade i København, 28. februar 1959, RGANI f. 5, op. 50, d.160, ll. 56-60.

²¹¹ Brev fra Allan Fridericia, formand for Landsforeningen til generalsekretæren i foreningen Sovjetunionen-Danmark angående Tjekkoslovakiet, 25. august 1968, GARF f. 9576, op. 11, d. 274, ll. 121-122; Referat af samtale med Landsforeningens næstformand Alfred Jensen og generalsekretær Ifrim Jensen, indberetning af V. Aleksandrov 31. juli 1958, GARF f. 9576, op.11, d. 6, ll. 171-173.

²¹² „Informatsija o prebyvanii v SSSR delegatsii datskikh utjitelej“ [Information om en dansk delegation af læreres ophold i Sovjetunionen] Indberetning fra K. Tjugunov, VOKS, 15. marts 1954, herunder følgebrev til CK SUKP, RGANI f. 5, op. 28, d.251, ll. 27-29; A. Kovaljov, chef for MID's skandinaviske afdeling til N.V. Popova, formand for SSOD, 7. marts 1962, GARF f. 9576, op. 18, d. 165, l. 62; SAPMO-Barch: DY 13: „Bericht über den Aufenthalt einer Studiendelegation der Freundschaftsgesellschaft Dänemark-DDR von Kunst- und Kulturschaffenden zum Thema „Die DDR nach dem XI Parteitag der SED unter besonderer Berücksichtigung der Rolle der sozialistischen Kulturpolitik bei der weitere Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft 21.-27.9.1986.“

²¹³ „Spravka o dejatelnosti Obsjtjestva „Danija-SSSR“ po sostojaniju na 1-oje ijulija 1973 goda.“ [Information om Landsforeningen Danmark-Sovjetunionens virke pr. 1 juli 1973] Indberetning til SSOD fra Ju. Samokhin, SSOD og 1. sekretær ved ambassaden, 21. juni 1973, GARF f. 9576-R, op. 20, d. 123, l.200-206a; A. Koroljov, vicechef i skandinavisk afdeling i SSOD til Samokhin, 27. august 1973, GARF f. 9576-R, op. 20, d. 123, l.207; „Vypiska is polititjeskogo ottjota posolstva SSSR v Danii sa 1973 god“ [Sammendrag af politisk rapport fra USSR's ambassade i Danmark for året 1973], MID, 27. februar 1974, Lietuvos Centrinis Valstybes Archyvas, f. R-1019, ap. 4, b. 186, ll. 5-8.

Dog var det ikke det samme indtryk af succes der fremstod i indberetningerne fra ambassaden. Her bedømtes landsforeningens arbejde gennemgående som alt for useriøst og slapt, dårligt organiseret og med mange uudnyttede muligheder.

Men det optimistiske billede i de højere afdelinger af østblokkens statsadministration prægede typisk Moskva og Østberlin. Her glædede man sig over, at venskabsforeningerne bidrog til, at forståelsen og interessen for de socialistiske samfund var konstant voksende.²¹⁴ Disse generelle succesmeldinger var udtryk for, at der i systemet lå en forventning om positiv afrapportering. Beklagelser over venskabsforeningerne samt over de borgerlige mediers hetz hørte til andre steder; typisk i forbindelse med forhandlingerne med danskerne.

Det er ikke muligt at give en præcis vurdering af venskabsforeningernes virksomhed, ikke mindst fordi aktiviteterne strakte sig over et meget langt tidsrum, hvor de nationale og internationale politiske konjunkturer skabte forskellige forudsætninger for den danske befolknings modtagelighed for påvirkningsforsøg fra de østeuropæiske lande. Givet lykkedes det gennem arrangementer og delegationer at forbedre det socialistiske image, når det gjaldt afspænding, antifascisme eller offentlig velfærd – særligt over for de persongrupper, der var forudset til delegationsbesøg. Disse personer var som meningsdannere i stand til at videreformidle deres indtryk til en større kreds af personer. I de mindre kulturarrangementer som film- eller foredragsaftener må venskabsforeningernes betydning vurderes til at være meget lille og forbeholdt en begrænset kreds.

²¹⁴ „O nasjikh odnosjenjakh s Danijej“ [Om vores forbindelser med Danmark] MID, 10. august 1953, AVP RF, f. 085, op. 37, p. 147, d. 11, ll. 7-29; „Spravka o dejatelnosti Obsjtjestva „Danija-SSSR“ po sostojaniju na 1-oje ijulija 1973 goda.“ [Indberetning om Landsforeningen Danmark-Sovjetunionens virke pr. 1 juli 1973)] Indberetning til SSOD fra Ju. Samokhin, SSOD og 1. sekretær ved ambassaden, 21. juni 1973, GARF f. 9576-R, op. 20, d. 123, l. 200-206a; A. Koroljov, vicechef i skandinavisk afdeling i SSOD til Samokhin, 27. august 1973, GARF f. 9576-R, op. 20, d. 123, l. 207; SAPMO-Barch: DY 13: „Einschätzung über Entwicklungsprozesse in der freundschaftsbewegung und Aktivitäten der Gesellschaften für Freundschaft mit der DDR im Jahre 1976“, december 1976.